

Tilretteleggingsutfordringer i høyere utdanning før og nå

En studie av tilrettelegging i høyere utdanning i lys av lovendringer og målsetting om å sikre høyere utdanning for en mer mangfoldig studentmasse

Synnøve S. Brandt

© NIFU STEP Norsk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning
Wergelandsveien 7, 0167 Oslo

Rapport 47/2010
ISBN 978-82-7218-724-7
ISSN 1504-1824

For en presentasjon av NIFU STEP's øvrige publikasjoner, se www.nifustep.no

Norsk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning
Norwegian Institute for Studies in Innovation, Research and Education
Wergelandsveien 7, 0167 Oslo
Tlf. +47 22 59 51 00 • www.nifustep.no

Rapport 47/2010

Synnøve S. Brandt

Tilretteleggingsutfordringer i høyere utdanning før og nå

En studie av tilrettelegging i høyere utdanning i lys av lovendringer og målsetting om å sikre høyere utdanning for en mer mangfoldig studentmasse

Forord

Norsk institutt for studier av innovasjon forskning og utdanning (NIFU STEP) har med støtte fra Deltasenteret og Kunnskapsdepartementet gjennomført et forskningsprosjekt om mangfold i høyere utdanning.

Bakgrunnen for prosjektet var å få mer kunnskap om hvilke utfordringer lærestedene opplever når mangfoldspolitikk skal iverksettes i praksis. Forskningsprosjektet tar for seg sentrale lover og virkemidlene i mangfoldspolitikken og ser dette i lys av hvordan 17 prorektorer, ledere for læringsmiljøutvalg, studiedirektører og tilretteleggingstjenesten ved fire læresteder arbeider med tilrettelegging i høyere utdanning. I tillegg har 17 studenter, gjennom intervju, fortalt sine historier om hvilke utfordringer de som studenter med behov for tilrettelegging i høyere utdanning erfarer. Disse funnene er sett i sammenheng med situasjonen i 2005.

Fokuset for forskningsprosjektet har vært diskriminerings- og tilgjengelighetsloven og endringer i Universitets- og høyskoleloven og studenter som har behov for tilrettelegging i sine utdanningsløp.

Vi retter en stor takk til alle informantene ved de fire lærestedene, både ansatte og studenter som velvillig tok seg tid til å formidle sine erfaringer og kunnskaper angående tilrettelegging i høyere utdanning.

Rapporten er skrevet av Synnøve Brandt som også har vært prosjektleder. Nicoline Frølich har bidratt i hele forskningsprosessen og gitt nyttige og konstruktive innspill gjennom hele prosjektet. Takk til Kjetil Knarlag, ved Nasjonal pådriver for universell utforming og individuell tilrettelegging i høyere utdanning for nyttige innspill i ulike deler av prosessen. Takk skal også rettes til Bjørn Stensaker, Tine Sophie Prøitz og Jannecke Wiers-Jenssen for å ha lest rapporten og kommet med nyttige kommentarer.

Oslo, desember 2010

Sveinung Skule
Direktør

Jannecke Wiers-Jenssen
Forskningsleder

Innhold

Sammendrag	7
1 Bakgrunn for prosjektet	9
1.1 Bakgrunn for prosjektet, forskningsdesign og hovedproblemstillinger	9
1.1.1 Mangfold som begrep	11
1.1.2 Mangfold blant studenter og behov for tilrettelegging	11
1.1.3 Betydningen av å ha høyere utdanning	12
1.1.4 Forskning på studenter med ulike behov for tilrettelegging i høyere utdanning.....	13
1.2 Data og metode.....	15
1.2.1 Datakilder.....	15
1.2.2 Utvalgsstrategi	16
1.2.3 Gjennomføring av intervjuer.....	18
1.2.4 Koding av data og analyse	19
1.2.5 Metodiske utfordringer	19
1.3 Strukturen på rapporten	24
2 Politikk for å fremme mangfold og inkludering - endringer over tid	25
2.1 Situasjonen før 2005: Nye tiltak.....	25
2.1.1 Tilretteleggingstjenesten	25
2.1.2 Handlingsplaner for studenter med funksjonsnedsettelse.....	25
2.1.3 Nasjonal pådriver for universell utforming og læringsmiljø	26
2.1.4 Politikk for universell utforming	27
2.2 Lovendring i universitets- og høyskoleloven av 2005	28
2.2.1 Læringsmiljø og universell utforming	28
2.2.2 Læringsmiljøutvalg	29
2.2.3 Tilrettelegging.....	29
2.2.4 Tilretteleggingstiltak: Norsk lyd- og blindeskriftsbibliotek	29
2.3 Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven av 2009	30
2.3.1 Individuell tilrettelegging.....	30
2.4 Politisk oppmerksomhet knyttet til studentvelferd og studiefinansiering	30
2.4.1 Boforhold	30
2.4.2 Studiefinansiering	31
2.5 Mangfoldspolitikken i høyere utdanning over tid	32
3 Lærestedene som tilretteleggere.....	33
3.1 Lærestedenes erfaringer anno 2005.....	33
3.1.1 Utforming av rådgivningstjenesten for studenter med funksjonsnedsettelse	33
3.1.2 Utarbeiding av handlingsplaner ved lærestedene	34
3.2 Lærestedenes erfaringer anno 2010.....	34

3.2.1	Tilretteleggingstjenesten.....	35
3.2.2	Organisasjonsutfordringer	35
3.2.3	Syn på tilrettelegging: Hvor langt skal lærestedet gå?	36
3.2.4	Det tar tid å finne formen etter ny lovgivning	38
3.2.5	Administrative utfordringer for tilretteleggingstjenesten	39
3.3	Tilretteleggingsutfordringer i praksis.....	39
3.3.1	Faglige utfordringer	40
3.3.2	Fysiske utfordringer.....	43
3.3.3	Sosiale utfordringer	46
3.4	Lærestedene om mangfold i studentmassen.....	48
3.5	Tilretteleggingsarbeidet ved lærestedene fra 2005 til 2010	49
4	Tilretteleggingsutfordringer i høyere utdanning sett fra studentenes perspektiv	51
4.1	Studentperspektivet i 2005	51
4.1.1	Faglige tilretteleggingsutfordringer	51
4.1.2	Fysiske tilretteleggingsutfordringer.....	54
4.2	Studentenes erfaringer anno 2010.....	55
4.2.1	Studentene og faglige utfordringer	55
4.2.2	Studentene og fysiske utfordringer	59
4.2.3	Studentene og sosiale utfordringer	59
4.2.4	Hvordan vet studentene hva de kan få av tilrettelegging?.....	61
4.2.5	Kommunikasjonsutfordringer.....	63
4.3	Studentenes erfaringer i 2005 og i 2010	63
5	Tilretteleggingsutfordringer i høyere utdanning	65
5.1	Nasjonal politikktutvikling som drahjelp i tilretteleggingspraksis	65
5.1.1	Virkemidler i praksis: en lov er en lov	65
5.1.2	Virkemidler i praksis: handlingsplaner som arbeidsverktøy	66
5.2	Større studentmangfold gir sammensatte tilretteleggingsutfordringer.....	66
5.2.1	Hvem skal det tilrettelegges for?	67
5.2.2	Omfang av tilrettelegging: Hvor langt skal lærestedene gå i å tilrettelegge?	67
5.3	Iboende kultur for tilrettelegging? Lærestedenes egenprosess	67
5.4	Organisatoriske tilretteleggingsutfordringer	68
5.4.1	Å finne sin plass i systemet: Ansvar og oppgaver.....	68
5.4.2	Forankring av arbeidet med å ivareta studentenes behov	69
5.4.3	Øke kompetansen til ledelsen og tilretteleggingstjenesten.....	69
5.5	Sentrale tilretteleggingsutfordringer slik studentene ser det.....	69
5.5.1	Faglige utfordringer	70
5.5.2	Sosiale utfordringer – bolig og studiefinansiering	71
5.6	Avsluttende merknader	71
	Referanser	73

Sammendrag

Norsk institutt for studier av innovasjon forskning og utdanning (NIFU STEP) har med støtte fra Deltasenteret og Kunnskapsdepartementet gjennomført et forskningsprosjekt om mangfold i høyere utdanning. Forskningsprosjektet er knyttet til mangfold i høyere utdanning med fokus på diskriminerings- og tilgjengelighetsloven, endringer i Universitets- og høyskoleloven og studenter som har behov for tilrettelegging i sine utdanningsløp.

Formålet med prosjektet er å fremskaffe mer kunnskap om hvordan det arbeides med tematikken knyttet til studenter med behov for tilrettelegging og hva lovendringene betyr for lærestedenes praksis når det gjelder tilrettelegging. Prosjektet tar utgangspunkt i følgende overordnede problemstilling: Hvilke utfordringer opplever lærestedene og studentene når mangfoldspolitikken skal iverksettes i praksis?

Forskningsprosjektet bygger på et stort kvalitativt materiale bestående av personlige intervju og dokumenter. Totalt 61 intervjuer, der 34 intervjuer ble gjennomført i 2010 og 27 i 2005. Det er gjennomført 17 intervjuer med prorektor, studiedirektør, leder for Læringsmiljøutvalget og tilretteleggingstjenesten i 2010, i 2005 ble fem ansatte fra tilretteleggingstjenesten og en nøkkelinformant intervjuet. 17 studenter med ulike vansker ble intervjuet i 2010 og 19 i 2005.

De siste ti årene har det vært et vedvarende fokus på å gi underrepresenterte grupper like muligheter til å ta og gjennomføre høyere utdanning og en lang rekke tiltak er iverksatt. Det som tilbys understøtter behovet til en mangfoldig studentgruppe. En mangfoldig studentgruppe skal møtes av et mangfoldig studietilbud og læringsmiljø.

Starten på den systematiske tilretteleggingen som lærestedene ble pålagt var rettet smalt mot studenter med funksjonshemninger, der en egen tjeneste og handlingsplan skulle ivareta studenter som kom inn under denne betegnelsen. Med endringer i universitets- og høyskoleloven om prinsippet om universell utforming ble det en utvidelse av hva studenter kunne få tilrettelagt og nå var det ikke kun de fysiske forholdene som skulle tilrettelegges men læringsmiljøet som helhet. I tillegg kom Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven med formål om å fremme likestilling, likeverd og like muligheter for alle i høyere utdanning og åpnet opp for et større mangfold når det gjelder hvem det tilrettelegges for. I dag har lærestedene et tilretteleggingsansvar for studenter som favner svært bredt. Det har blitt jobbet nasjonalt med å støtte lærestedene i dette arbeidet. Oppmerksomheten med tilrettelegging for studentene har økt tilstrømningen av studenter til tilretteleggingstjenesten. Samtidig har lærestedene fra 2005 og fram til i dag fått et større spekter av tilretteleggingstilbud til studentene og merket et større mangfold

av studenter og “nye” typer vansker som ikke har vært synlige i høyere utdanning tidligere. Et eksempel på dette er studenter med psykiske vansker. Omfanget av tilretteleggingsbehov merkes ved lærestedene og skaper behov for å tydeliggjøre grenseoppganger både når det gjelder ansvar og nasjonale diskusjoner på hvordan tilretteleggingen skal være og hvor langt lærestedet skal gå i dette arbeidet.

Mangfoldspolitikken har gode intensjoner, men kan være vanskelig å gjennomføre i praksis. Denne spenningen erfarer studentene i denne undersøkelsen gjennom ulike utfordringer. Endringene stiller store krav til lærestedene og det er knyttet usikkerhet til hvordan mangfoldspolitikken som berører lærestedene skal gjennomføres. Det er også forskjeller i lærestedenes forutsetninger for å følge dette opp, dette handler om forankringen denne politikken har ved lærestedets ledelse, kompetanse for de som jobber med tilrettelegging på dette feltet, ressurser som brukes ved lærestedet og de studentene lærestedene til enhver tid har.

1 Bakgrunn for prosjektet

1.1 Bakgrunn for prosjektet, forskningsdesign og hovedproblemstillinger

Dette forskningsprosjektet er knyttet til mangfold i høyere utdanning med fokus på diskriminerings- og tilgjengelighetsloven, endringer i Universitets- og høyskoleloven og studenter som har behov for tilrettelegging i sine utdanningsløp.

Med et økende antall studenter i høyere utdanning har mangfoldet blant studentene økt. Med økt mangfold er studentenes forutsetninger, forventninger og behov svært forskjellig. Med økt bredde i studentmassen har lærestedene fått andre og nye utfordringer i forhold til å ivareta studentmassen enn tidligere. Med en større bredde i studentmassen vil behovet for tilrettelegging være større. Internasjonal innflytelse som for eksempel Bologna-prosessen har lagt et trykk på lærestedenes sosiale ansvar. Men til tross for både nasjonalt og internasjonalt press er det få oppskrifter på hvordan lærestedene skal løse dette. Når det gjelder nasjonale forhold av betydning, har en endret universitets- og høyskolelov og ny lovgivning gjennom diskriminerings- og tilgjengelighetsloven hatt betydning for fokus på like muligheter til å ta høyere utdanning. Dette har også ført til fokus på underrepresenterte eller såkalte marginaliserte "grupper".

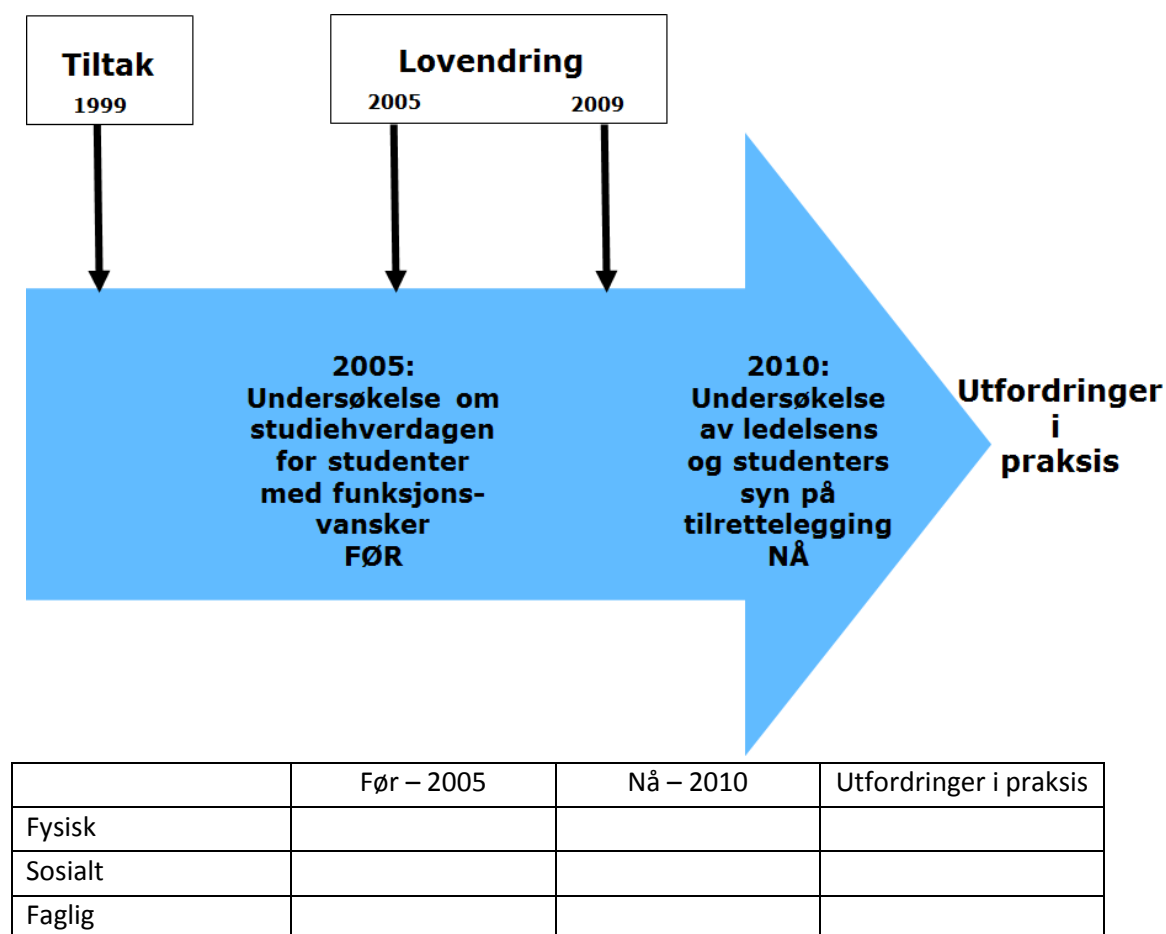
Gjennom å studere virkemidler lærestedene benytter for å inkludere studenter i høyere utdanning synliggjøres eventuelle hindringer av fysisk, sosial og faglig art som kan være av avgjørende betydning for muligheten til å gjennomføre høyere utdanning. Dette har igjen betydning for den enkeltes muligheter til å få innpass på arbeidsmarkedet og dermed også den enkeltes levekår. I 2005 gjennomførte NIFU STEP en undersøkelse om studenter med behov for tilrettelegging i høyere utdanning og Kvalitetsreformens betydning for lærestedenes strategier for inkludering (Brandt 2005). I 2010 ønsker Deltasenteret (statlig kompetansesenter for deltakelse og tilgjengelighet underlagt Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet) og Kunnskapsdepartementet mer kunnskap på feltet, en oppfølging av undersøkelsen fra 2005, samt et fokus på endring over tid.

Bakgrunnen for prosjektet er således et ønske om mer kunnskap om hvordan det arbeides med tematikken knyttet til studenter med behov for tilrettelegging og hva lovendringene betyr for lærestedenes praksis når det gjelder tilrettelegging. I lys av dette struktureres prosjektet med utgangspunkt i følgende overordnede problemstilling: Hvilke utfordringer opplever lærestedene og studentene når mangfoldspolitikken skal iverksettes i praksis?

- Hva er de sentrale virkemidlene i mangfoldspolitikken med sikte på å etablere en utdanning for alle med særlig fokus på lovendringene i 2005 og 2009?

- Hvordan arbeider lærestedene med tilrettelegging i praksis i lys av virkemidler for å fremme utdanning for alle, med særlig fokus på endringer av universitets- og høyskoleloven av 2005 og diskriminerings- og tilgjengelighetsloven?
- Hva er lærestedenes vurderinger av utfordringer og suksesskriterier i arbeidet med tilrettelegging sett i lys av lærestedenes erfaringer i 2005?
- Hvilke utfordringer møter studenter med behov for tilrettelegging i dag sammenlignet med situasjonen i 2005?

Figur 1.1 Illustrasjon av problemstillinger og forskningsdesign

1.1.1 Mangfold som begrep

Tilgang til kunnskap og mulighet til utdanning er en forutsetning for den enkeltes frihet. Rettferdig fordeling og like muligheter innebærer at alle får mulighet til å delta, og at vi tar alle krefter i bruk. Solidaritet og rettferdig fordeling gir mangfold og sterke fellesskap, der menneskene kan påvirke sine egne liv. Kunnskapspolitikken må være innrettet slik at den styrker fellesskapet og binder samfunnet sammen. Alle skal ha en lik rett til utdanning, uavhengig av sosial eller etnisk bakgrunn, bosted og kjønn. En lik mulighet for alle til å ta utdanning er en grunnleggende forutsetning for et rettferdig og godt samfunn. Det er også den beste strategien for å utnytte ressursene på den beste måten (St. meld. nr 27 (2000-2001): 4-5).

Mangfoldsbegrepet benyttes i størst grad når politiske budskaper skal formidles i forskning (De los Reyes 2001). Innen samfunns- og utdanningsvitenskapen rommer begrepet elementer av ulike typer av variasjon og ulikheter i befolkningen eksempelvis grad av funksjonsnedsettelse, forskjeller i alder, sosial og etnisk bakgrunn (Morken 2009). Når begrepet mangfold benyttes, er det i liten grad tilfeldig, det påstås at dette er et av få begreper som i så stor grad fremkaller "universally positive reactions" (De los Reyes 2001: 9).

Mangfold benyttes for eksempel av OECD når de konkluderer med at det er mye bra i norsk høyere utdanning, men at de ønsker et større mangfold i sektoren (OECD 2006). I St. meld. nr 27 (2000-2001) slås det fast at høyere utdanning åpnes opp for nye studentgrupper og med dette konstateres det at lærestedene må tilby et større mangfold av undervisningsmetoder, læringsarenaer og ulike studieløp. Dette sees som en forutsetning for å møte behovet til framtidens ulike studenter (St. meld. nr 27 (2000-2001)). De siste ti årene har det vært et vedvarende fokus på å gi underrepresenterte grupper like muligheter til å ta og gjennomføre høyere utdanning og en lang rekke tiltak er iverksatt. Det som tilbys understøtter behovet til en mangfoldig studentgruppe. En mangfoldig studentgruppe skal møtes av et mangfoldig studietilbud og læringsmiljø.

1.1.2 Mangfold blant studenter og behov for tilrettelegging

Temaet høyere utdanning og bredderekuttering samt inkludering av underrepresenterte grupper har fått økt politisk oppmerksomhet (OECD 2003). Underrepresenterte grupper i høyere utdanning inkluderer i bred forstand en sammensatt gruppe med ulike behov, eksempelvis minoritetsspråklige personer, personer med behov for tilrettelegging, ungdom med lav sosial bakgrunn, voksne, personer med barn, deltidsstudenter og studenter som blir tatt opp på realkompetanse (Woodrow 2000). Det er økende oppmerksomhet om situasjonen for personer med behov for tilrettelegging, og i løpet av de siste 50 årene har eksempelvis temaet flyttet seg fra å være et marginalt tema til å inngå i "mainstream" av den internasjonale menneskerettighetsagendaen (Priestley 2001). Økningen i antall studenter i høyere utdanning, og dermed også den økte heterogeniteten i studentgruppen, har økt den politiske oppmerksomheten om konsekvensene av større mangfold i høyere utdanning. Å sikre like muligheter og

utdanning for alle har fått større oppmerksomhet både nasjonalt og internasjonalt (Thomas & Cooper 2000). Den sosiale dimensjonen i høyere utdanning har vært en del av Bologna-prosessen siden 2001¹ – selv om det mangler en felles forståelse eller definisjon av den sosiale dimensjonen. Det er også stor variasjon blant landene som deltar i prosessen når det gjelder deres oppfatninger av hva som omfattes av den sosiale dimensjonen i høyere utdanning.

På tross av fokuset på individuelle rettigheter i høyere utdanning, og ønsket om å legge til rette for mangfold i studentgruppen, er det lite forskning på hvordan lærestedene håndterer mangfold og deres rasjonale for å ivareta en heterogen studentgruppe. Det er også lite kunnskap om studentenes egne erfaringer. Norsk utdanningspolitikk er grunnfestet i prinsippet om lik rett til utdanning for hele befolkningen, men det er lite kunnskap om hvordan underrepresenterte grupper blir tatt vare på ved lærestedene og hvilke erfaringer de gjør seg.

Temaet i denne rapporten er i utgangspunktet mangfold i vid forstand. Med dette forstår vi blant annet studenter med minoritetsbakgrunn, internasjonale studenter, studenter med ulike vansker og studenter med funksjonsnedsettelse. Vi skal ha et særskilt fokus på tilretteleggingspolitikk, tilretteleggingspraksis og tilretteleggingserfaringer i norsk høyere utdanning i perioden 2005 til 2010. Vi belyser samspillet mellom politikk, praksis og erfaringer sett fra lærestedenes og studentenes side.

1.1.3 Betydningen av å ha høyere utdanning

Målsettingen om utdanning for alle begrunnes med at utdanning er en viktig forutsetning for deltakelse i arbeidslivet. I følge stortingsmelding nr 40 (St.meld. nr. 40 (2002-2003) har personer med høyere utdanning større betydning for personer med behov for tilrettelegging for at de skal komme i arbeid.

Gjennom St. meld. nr 44 (2008-2009)) beskrives hovedstrategien for å gi alle gode muligheter til å ta utdanning. Utdanning beskrives som å være svaret på utfordringer som velferdssamfunnet står overfor i dag. Det er et uttalt politisk mål om at flere må fullføre utdanning for å komme i arbeid og ha et trygt ståsted i arbeidslivet. Andelen sysselsatte blant personer med behov for tilrettelegging oppgis å ha vært stabil rundt 45 prosent i omkring en tiårsperiode fra 2000-tallet og fram til i dag, og stabiliteten har vart til tross for svingninger på arbeidsmarkedet (Tøssebro 2009).

I forbindelse med arbeidet med for eksempel diskriminerings- og tilgjengelighetsloven har dette i Norge, og en rekke andre land, i stor grad synliggjort hindringene personer med

¹ <http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/actionlines/socialdimension.htm>

behov for tilrettelegging møter i høyere utdanning. Dette handler om to forhold; muligheten for å bli student og studiemuligheter for studenter med ulike behov for tilrettelegging i høyere utdanning. I denne undersøkelsen blir begge forholdene diskutert, men med hovedvekt på det å være student.

Høsten 2007 gjennomførte Statistisk sentralbyrå (SSB) i samarbeid med Sosial- og helsedirektoratet og en forskningsgruppe² en levekårsundersøkelse. Et av formålene var å dokumentere forskjeller i levekår og deltakelse i samfunnet for personer med behov for tilrettelegging eller varig sykdom.³ Resultater fra undersøkelsen viser at en mindre andel personer med behov for tilrettelegging oppgir å ha tatt høyere utdanning sammenlignet med andre (Bjerkan, Veenstra & Eriksen 2009, Molden 2009). Av unge voksne i befolkningen mellom 20-35 år har 30 prosent av dem med behov for tilrettelegging høyere utdanning, mens andelen er 38 prosent blant unge voksne uten behov for tilrettelegging. Det fortelles om en utvikling der en større andel med behov for tilrettelegging tar høyere utdanning, og at gapet i utdanningsforskjeller blant unge voksne i befolkningen i forhold til andre har blitt redusert. Analysene fra de ulike forskningsprosjektene som er involvert i levekårsundersøkelsen viser at personer med behov for tilrettelegging i mindre grad har høyere utdanning og i mindre grad er sysselsatte og i fulltidsarbeid (Tøssebro 2009). Rapporten fra levekårsundersøkelsen tar opp utfordringer med å benytte en bred definisjon av nedsatt funksjonsevne i forhold til resultatene av analysene. Når det gjelder type funksjonsnedsettelse i utvalget oppgir hele 71 prosent av utvalget å ha kroniske eller tilbakevendende smerter. Andre hyppige funksjonsnedsettelse oppgis å være bevegelsesvansker og psykiske vansker (Molden, Wendelborg & Tøssebro 2009).

1.1.4 Forskning på studenter med ulike behov for tilrettelegging i høyere utdanning

Generelt sett er det gjort forholdsvis lite forskning på personer med ulike behov for tilrettelegging. En utfordring i dette er å definere hvem som har behov for tilrettelegging (Grönvik, 2007; Oliver, 1990) – slik som vi diskuterer i metodeavsnittet i dette kapitlet. Det eksisterer forskjellige definisjoner, avhengig av hvordan de brukes (Grönvik, 2007).

Nasjonalt dokumentasjonssenter for personer med nedsatt funksjonsevne utgav statusrapporten for 2008 og 2007 (2008, 2007), samt delrapporten om opplæring og utdanning (Nasjonalt dokumentasjonssenter for personer med nedsatt funksjonsevne/Sosial- og helsedirektoratet 2006). Rapportene beskriver status og utvikling på en rekke arenaer i samfunnet om personer med behov for tilrettelegging.

² Forskergruppen ble ledet av NTNU Samfunnsforskning, øvrige deltakere var Nasjonalt dokumentasjonssenter for personer med nedsatt funksjonsevne og Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA).

³ <http://www.ssb.no/emner/00/02/lkf/main.html>, lesedato 02.06.09.

Imidlertid har det ikke blitt gitt tilsvarende statusrapporteringer etter at senteret ble nedlagt og flyttet til Likestillings- og diskrimineringsombudet (LDO). Både statusrapporteringene og landrapporten fra Norge til OECD i 2009 (Legard 2009) synliggjør at det i liten grad eksisterer forskning på studenter med behov for tilrettelegging i høyere utdanning.

Når det gjelder internasjonal forskning har det i løpet av de siste årene kommet noen studier om studenter med behov for tilrettelegging og deres erfaringer i høyere utdanning (f.eks. Fuller m.fl. 2009). Det pekes på at studentene møter en rekke hindringer knyttet til behovet for tilrettelegging i høyere utdanning (f.eks. Tinkling & Hall 1999, Borland & James 1999, Holloway 2001). Gjennom studentenes egne perspektiver framkommer det at til tross for inkluderende tiltak føler studentene en marginalisering (Holloway 2001).

I den internasjonale forskningslitteraturen finner vi en del studier som behandler en bestemt type funksjonsutfordring for eksempel de fysiske omgivelsene (Chard & Couch, 1998), mens andre studier diskuterer en bestemt funksjonsutfordring eksempelvis dysleksi (Mortimore & Crozier, 2006). Noen adresserer et bestemt fag eller utdanningsprogram (Ryan & Struhs, 2004), andre et bestemt lærested (Fuller, Bradley & Healey, 2004a; b; Holloway, 2001). Noen studier ser på undervisning og vurdering i lys av erfaringer fra studenter med behov for tilrettelegging (Fuller et al., 2009) samt deres læringsmiljø og hverdags erfaringer i studiesituasjonen (Fuller et al., 2004b; Kessel, 2008; Magnus, 2009), og sammenligner denne med erfaringer fra andre studenter (Fuller et al., 2009; Healey et al., 2006). Studentenes erfaringer har også blitt diskutert i lys av tilgang til pensum, bygninger, utstyr og informasjon (Borland & James, 1999).

Et sentralt funn i litteraturen er at mange studenter med behov for tilrettelegging generelt sett har vansker med oppgaver, innleveringer og ulike undervisningsmetoder (Healey et al., 2006) og at studentgruppen sett under ett møter mange av de samme hindringene som studenter med behov for tilrettelegging (Adams & Holland, 2006). Selv om studentene sett under ett bruker like mye tid på sine studier (Magnus, 2009), bruker studenter med behov for tilrettelegging i tillegg daglig mer tid på ulike utfordringer, og en god del tid på selv å legge til rette for at nødvendige tilpasninger skal bli gjort (Roberts, 2009). Det er også trukket frem at tilrettelegging studentene får i høyere utdanning kun gir støtte til å unngå vanskene istedenfor å fjerne dem (Tinkling & Hall, 1999).

Når det gjelder norske bidrag har Kessel (2008) gjennom en kvantitativ analyse undersøkt læringsmiljøet til bachelorstudenter ved profesjonsutdanninger ved ulike norske utdanningsinstitusjoner. Undersøkelsen påpeker ulike barrierer studenter med behov for tilrettelegging møter, og understreker at en del av disse er de samme barrierene som alle studenter møter. Studien viser at det er mindre forskjeller enn forventet mellom

studenter med behov for tilrettelegging og andre. Studiens lave svarprosent gjør at funnene ikke kan generaliseres. Magnus (2009) har med sin doktorgradsavhandling og kvalitative tilnærming fokusert på studenter med behov for tilrettelegging og sett på ønsker studentene har for deltakelse i studentlivet. Dette har hun gjort gjennom å se på hverdagslivet og hvordan studentene i undersøkelsen bruker hverdagen. Brandt (2005) har gjennom en intervjuundersøkelse sett på universiteter og høyskolestrategier for å inkludere studenter med behov for tilrettelegging, samt sett på hvordan studentene opplever strategiene for inkludering i forbindelse med innføringen av kvalitetsreformen. Funnene viser at lærestedene i liten grad har inkluderingsstrategier for studenter med behov for tilrettelegging, studentene omtalte flere forhold som vanskelige eller uheldige. Magnus (2009) finner i sin undersøkelse barrierer som berører utdanningsinstitusjonen og det pedagogiske læringsmiljøet, som støtter flere av funnene i Brandt (2005).

1.2 Data og metode

1.2.1 Datakilder

Rapporten bygger på et omfattende kvalitativt materiale bestående av personlige intervju og dokumenter gjennomført i 2005 og i 2010. I tillegg er lovene som legges til grunn her sentrale, både Universitets- og høyskoleloven og Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven, samt stortingsmeldinger som gir lærestedene pålegg om iverksetting av ulike tiltak og lærestedenes rapportering til Kunnskapsdepartementet inngår som data.

For å studere endringer over tid i lærestedenes tilretteleggingspraksis og studentenes tilretteleggingserfaringer tar studien utgangspunkt i data samlet inn i 2005 (Brandt 2005) som består av følgende:

Forundersøkelse:

- Intervju med leder av Nasjonal pådriver for universell utforming og læringsmiljø, læringsmiljøutvalg og et inkluderende læringsmiljø i høyere utdanning (Kortform: Universell)

Utvalg av læresteder:

- To universiteter og to mellomstore høyskoler

Utvalg av informanter:

- Intervju med 1-2 ansatte for tilretteleggingstjenesten for studenter med nedsatt funksjonsevne ved hvert lærested, totalt 6 intervjuer. Intervjuene varte fra en time til om lag to timer. Intervjuene foregikk på den enkelte lærested.
- Intervju med studenter med behov for tilrettelegging i sine utdanningsløp
- Dokumentanalyse av lærestedenes handlingsplaner for studenter med funksjonsnedsettelse

I forbindelse med dette prosjektet ble et omfattende nytt datasett samlet inn i 2010. Dataene fra 2010 består av:

Forundersøkelse:

- Intervju med leder av Nasjonal pådriver for universell utforming og læringsmiljø, læringsmiljøutvalg og et inkluderende læringsmiljø i høyere utdanning (Kortform: Universell)

Utvalg av læresteder:

- To universiteter og to mellomstore høyskoler, samme utvalg som i 2005

Utvalg av informanter:

- Intervju med prorektor, viserektor eller tilsvarende og studiedirektør eller tilsvarende
- Intervju med leder av Læringsmiljøutvalgene ved lærestedene
- Intervju med tilretteleggingstjenesten for studenter med funksjonsnedsettelse
- Intervju med studenter med behov for tilrettelegging i sine utdanningsløp
- Dokumentanalyse av lærestedenes handlingsplaner for studenter med funksjonsnedsettelse
- Dokumentanalyse av lærestedenes rapportering til Kunnskapsdepartementet fra 2005 og fram til 2010

1.2.2 Utvalgsstrategi

Forundersøkelse

I 2005 ble det gjennomført intervju med nøkkelinformanten for å sikre at vi hadde kunnskap om feltet. Det ble utformet spørsmål i forkant av intervjuet og svarene ble skrevet ned i etterkant av intervjuet. Intervjuet bidro til å klargjøre tematiske og begrepsmessige forhold for studien. Oppfølgingsspørsmål ble stilt til leder av nasjonal pådriverfunksjon gjennom flere samtaler underveis i studien. På samme måte ble det i 2010 gjennomført intervju med nøkkelinformant som forundersøkelse.

Utvalg av læresteder

Utvalget i 2010 består av fire læresteder. En del av oppdraget med studien i 2010 er å se hvordan studiesituasjonen for studenter med behov for tilrettelegging i utdanningsløpet er i 2010 sett i forhold til hvordan situasjonen var i 2005, altså fem år etter. Dette har fått følger for hvilke læresteder vi har valgt. Som i 2005 har vi i 2010 valgt de samme universitetene og de samme høyskolene. Opprinnelig ble disse lærestedene valgt ut for å gi en bredde; de har ulik geografisk lokalisering, de tilbyr ulike utdanninger og de varierer i størrelse med hensyn til antall ansatte og studenter.

Utvalg av informanter

Målet med valg av informanter har hovedsakelig vært å sikre at ulike typer respondenter, situasjoner, prosesser og sammenhenger er med i utvalget (Holter 1996: 13). Utvalg av informanter består i 2010 av prorektor eller tilsvarende, leder for LMU og studiedirektør fra ledelsen. Utvalget består også av ansvarlig for tilretteleggingstjenesten for studenter med funksjonsvansker. I tillegg består utvalget av studenter med ulike behov for tilrettelegging i sine studier ved hvert av de fire lærestedene. I 2005 besto informantutvalget av representanter for tilretteleggingstjenesten for studenter med funksjonsvansker og studenter med ulike behov for tilrettelegging i sine studier ved de fire lærestedene. Tilretteleggingstjenesten ved de utvalgte lærestedene ble både i 2005 og 2010 kontaktet og intervjuet med leder eller vedkommende som ble valgt ut til å representere tilretteleggingstjenesten ble gjennomført.

I 2010 ble to strategier benyttet for å skaffe aktuelle studenter til studien. 1) Informasjon om studien ble lagt ut på lærestedenes intranett slik at alle studenter kunne lese om studien og ha muligheter til å ta direkte kontakt med oss forskerne. Få av studentene (tre) tok kontakt via informasjonen som ble lagt ut på nettet. 2) Tilretteleggingstjenesten viderefremmet informasjon om undersøkelsen og forespurte aktuelle studentene om de kunne tenke seg å delta i studien. Deretter tok studentene kontakt via e-post eller telefon med oss forskerne fra NIFU STEP. I 2005 var det kun strategi nummer to som ble benyttet for å komme i kontakt med aktuelle studenter.

Alle studentene i disse to studiene hadde behov for tilrettelegging i en eller annen form, i hele studiet eller i løpet av studiet. For eksempel trengte en student med ryggplager en god stol, en student som var blind trengte studielitteratur i form av lydbok og en student med dysleksi trengte pc, retteprogram og opplesning av eksamensoppgaven på eksamen. Graden og type tilpasning varierte med vanskene.

Studien i 2010 består av studenter fra 16 studieprogrammer i 2005 var det 17 studieprogrammer. Studentene er spredt over bachelor- til masterstudier og studerer ulike fag, fra sosialt arbeid til juss. Det er derfor stor variasjon i grad av behov for tilrettelegging, utvalget av studenter har varierte behov.

Tabell 1.1 Oversikt over studenter med ulike vansker i 2005 og 2010

Utfordringer	2010			2005		
	Kvinne	Mann	Totalt	Kvinne	Mann	Totalt
Dysleksi/lese- og skrivevansker, dyskalkuli	5	2	7	2	4	6
Blind/nedsatt syn	1		1	3	2	5
Døv/nedsatt hørsel				2	1	3
ADHD, Aspergers syndrom	3	1	4			
Psykiske vansker		2	2	1		1
Bevegelsesvansker	2		2	2	1	3
Ervervet/midlertidig funksjonsnedsettelse	1		1	1		1
Totalt	12	5	17	11	8	19

1.2.3 Gjennomføring av intervjuer

Intervjuene er gjennomført som semi-strukturerte intervjuer. Dette gir en fleksibilitet som åpner opp for å følge opp relevante temaer som kommer underveis i intervjuet.

Informantene har hatt anledning til å lese og kommentere intervjuene (transkripsjoner eller sammendrag av intervjunotater). Ledelsen ved lærestedene har kommentert og justert sammendrag av intervjuene. Informantene som er intervjuet har fått lest utskrift av eget transkribert intervju, og de har hatt mulighet for og kommet med kommentarer og godkjent det. Sitater har blitt løftet fram i teksten for å illustrere studentenes erfaringer, sagt med deres egne ord.

Studentene ble spurt i forkant av intervjuene hvordan de ønsket intervjuene skulle gjennomføres. For å nå studentene, har de fått et bredt spekter av tilbud på måter å gjennomføre intervjuet på. I 2010 kunne studentene velge mellom følgende former for intervjumetoder; e-post, telefon, skype⁴ og ansikt-til-ansikt. Flere av studentene ønsket ansikt-til-ansikt intervju, men var også komfortable med telefonintervju. Tidsrammen og de økonomiske rammene ble vurdert dit at vi var sikrere på å få gjennomført intervjuene ved bruk av telefonintervju i og med at studentene fikk velge det tidspunktet som passet dem best, og som regel var dette på kveldstid. Vi vurderte det slik at vi fikk et mer fleksibelt opplegg ved å gjennomføre intervjuer per telefon enn om vi skulle ha reist rundt til lærestedene. Flere av studentene sendte SMS og e-post for å endre tidspunkt for intervjuavtalen, med et fleksibelt opplegg var ikke dette noe problem. I 2005 ble samtlige studentintervjuer gjennomført som ansikt-til-ansikt intervjuer. Disse intervjuene ble gjennomført som enkeltintervjuer og/eller gruppeintervjuer.

⁴ Skype er videosamtaler gjennom internett.

Tabell 1.2 Antall intervjuer i 2010 og 2005

	Student	Tilretteleggings- tjenesten	Prorektor/ nøkkelperson	Totalt
2010				
Telefonintervju	16	4	10	30
E-post	1		1	2
Ansikt til ansikt			2	2
Totalt i 2010	17	4	13	34
2005				
Ansikt til ansikt	19	6	1	26
Totalt for 2005 og 2010	36	10	14	60

1.2.4 Koding av data og analyse

Intervjuer med ledelsen og tilretteleggingstjenesten varte fra 30-60 minutter, intervjuene med studentene varte fra 20-45 minutter. Intervjuene med ledelsen og studentene ble tatt opp på diktafon.

Spørsmålene i intervjuguiden til ledelsen omhandler ulike temaer om hvilke prosesser og hvordan lærestedene har organisert seg i forhold til lovgivningen og består av en tredeling mellom faglige, fysiske og sosiale utfordringer. Det spørres også om en egenvurdering av lærestedenes praksis i forhold til lovgivningen og hva som hemmer og fremmer dette arbeidet, samt refleksjoner over endringer i høyere utdanning fra 2005 og fram til 2010. I 2005 ble tilretteleggingstjenesten stilt spørsmål om å beskrive sitt arbeidsfelt og hvilke utfordringer de møtte i sitt arbeid, samt spørsmål rundt prosessen ved lærestedet når det gjaldt utarbeidelse av handlingsplaner for studenter med behov for tilrettelegging.

Spørsmålene til studentene både i 2010 og i 2005 omhandlet studiehverdagen og hvilke utfordringer studentene selv mener at de har når det gjelder faglige, sosiale og faglige forhold sett i forhold til de ulike vanskene de oppgir. I 2010 er det i tillegg stilt bakgrunnsspørsmål om blant annet studentenes boforhold og finansiering av studiene.

Gjennom forundersøkelsene både i 2010 og i 2005 med nasjonal pådriverenhet, leder for Universell har vi også fått kommentert intervjuguidene som er benyttet i begge studiene. Koding av data følger denne tredelte tematiske ordenen i intervjuguidene; faglige, sosiale og fysiske utfordringer for både ledelsen, tilretteleggingstjenesten og studentene.

1.2.5 Metodiske utfordringer

Temamessig omfatter studiene fra både 2010 og 2005 flere metodiske dilemmaer og utfordringer på flere nivåer. Utfordringene er primært knyttet til å intervju studenter med ulike behov for tilrettelegging. I det følgende tas det opp tre problemstillinger

knyttet til metodevalg i denne undersøkelsen. Disse er hvordan definere populasjonen, hvordan finne informantene og hvordan velge intervjueteknikk.

Hvordan definere populasjonen?

Gjennom tilretteleggingstjenesten opplyses det om at det er vanskelig å vite omfanget av studenter med behov for tilrettelegging. Dette synes i stor grad å handle om begrepsbruk. Rådgiveren ved et av lærestedene kan fortelle at det tidligere ved semesterregistrering var mulighet for studentene å krysse av om de trengte tilrettelegging på grunn av funksjonshemning. Det fortelles om at det ble færre og færre studenter ved hver registrering som krysset av på dette. En periode var det kun 100 studenter som krysset av, mens det tidligere hadde vært oppe i 1000 studenter. Tilretteleggingstjenesten antok at studentene ikke ønsket å registrere seg på grunn av begrepsbruken. Begrepet funksjonshemning ble tatt bort fra skjemaet og i stedet for ble følgende spørsmål stilt: "Har du behov for tilrettelegging i studiet eller ved eksamen?" Det medførte at antall studenter som registrerte seg gikk opp fra 100 til 1200 studenter på kort tid. Dette viser betydningen av begrepsbruk. Med spørsmål om studentene har behov for tilrettelegging eller har ulike former for vansker åpnes det opp for en bredere målgruppe. Flere studenter identifiserer seg dermed med spørsmålet i registreringsskjemaet. I disse to studiene fra 2010 og 2005 har det viktige vært å få tak i studenter som har ulike behov for tilrettelegging i sine studier, og prosjektet har derfor vært tjent med en relativt vid definisjon.

Til tross for at tilretteleggingstjenesten har kontakt med mange studenter har de erfart at studenter som har behov for tilrettelegging, ikke ønsker å være synlige og derfor ikke tar kontakt med tilretteleggingstjenesten, eller vegrer seg for å ta kontakt. Gjennom intervju med studentene ble det fortalt at det kan være en bøyg for dem å ta kontakt. Følgende sitat illustrerer ønsket om ikke å være synlig: "Jeg har ikke lyst til å være forskjellig fra mine medstudenter. Jeg har prøvd så langt som mulig [å unngå tilrettelegging], men nå har jeg kommet til et punkt der jeg innser at det kan være lurt å stille mer krav." Sitatet viser at behovet for tilrettelegging til slutt ble opplevd som større enn ønsket om ikke å være synlig. Ønsket om ikke å være synlig tydeliggjør en utfordring både for det å definere utvalget i denne undersøkelsen og arbeidet ved lærestedene.

Hvordan finne informantene?

Hvordan er fremgangsmåten for å finne informanter blant studentene? Hvem finner vi når begrepene som benyttes er diffust og defineres ulikt? Mulighetene for å finne informantene er flere: Selvrekruttering er et alternativ som innebærer at studentene selv tar kontakt, og der formidlingen av undersøkelsen skjer gjennom informasjon på intranett som studentene har tilgang til. Denne formen for rekruttering krever tid. Informasjon og

forespørsel på intranett med mulighet for at studentene kunne ta direkte kontakt med forskerne var det kun tre studenter som benyttet seg av. Om mange studenter hadde tatt kontakt gjennom selvrekruttering ville dette kunne ha gitt et skjevt utvalg.

Henvendelsen gikk til tilretteleggingstjenestene ved lærestedene med forespørsel om å være behjelpelig med å formidle kontakt med studentene ut fra det syn at tilretteleggingstjenestene har god kjennskap til og best kunne få kontakt med studentene. Tilretteleggingstjenestene fikk opplysninger om bakgrunn og formål med undersøkelsen for å ha et mest mulig likt grunnlag når de skulle finne fram til studenter. Denne fremgangsmåten fører også til at informantene "klientiseres" gjennom måten det ble forsøkt og nå dem på. Det oppstår med andre ord en avhengighet av tilretteleggingstjenestens system for å få tak i studentene. Denne diskusjonen viser dilemma knyttet til å få kunnskap om studentenes erfaringer.

Hvem er så studentene som tilretteleggingstjenesten ved lærestedene har formidlet kontakt til? Tilretteleggingstjenesten formidlet kontakt med studenter som er: blinde, har nedsatt syn, nedsatt hørsel, døve, rullestolbrukere, dyslektikere, ADHD, ulike psykiske vansker, udefinerbare og midlertidige plager med mer. Felles for studentene er at de har en vanske som gjør at de underveis i studiene opplever behov for tilrettelegging i gitte situasjoner. Når utvalget i undersøkelsen gjøres blant de studentene som har tatt kontakt med tilretteleggingstjenestene er et spørsmål om det er skjevheter i utvalget av informanter. Kan det antas at den grad av oppmerksomhet og det arbeidet som det enkelte lærested legger ned i arbeidet for å åpne lærestedet for alle studentene også gir strukturelle føringer som påvirker studentene? Gjennom lærestedets satsning på dette feltet gis også signaler om hvordan lærestedene oppfatter studenter med ulike vansker og vil etter vår mening virke inn på hvor høy eller lav terskelen for studentene er til å ta kontakt med tilretteleggingstjenesten.

Et annet forhold som er verdt å merke seg, er at noen av studentene som ble intervjuet ikke så på seg selv som å ha en "funksjonsnedsettelse". Noen av studentene gav uttrykk for at de hadde en vanske eller noen utfordringer i forhold til studiene sine, men kjente seg ikke igjen i betegnelsen "funksjonsnedsettelse".

Hvordan velge intervjuteknikk?

Det er de ønskede egenskapene ved dataene som avgjør valg av metode (Sivesind 1996). I undersøkelsen det her tas utgangspunkt i var det viktig å få kjennskap til hvordan studenter med behov for tilrettelegging i sine utdanningsløp, opplever sin studiehverdag og de strategier læresteder har for å ivareta studentmangfoldet og inkludere studenter med ulike behov. I undersøkelsen har det vært viktig å få vite noe om enkeltpersoners nyanserte erfaringer og holdninger, noe en kvalitativ metode gir (Repstad 1993:59).

Problemstillingen gir behov for en metode som er preget av åpenhet og fleksibilitet (Marshall & Rossmann 1989, Kvale 2001). For å få kjennskap til hvordan hverdagen til studenter med behov for tilrettelegging er finner vi intervjuformen spesielt egnet ved at informantene gjennom intervju beskriver egne erfaringer og utdyper sine egne perspektiver på det å være student (Kvale 2001).

For å belyse problemstillingen har en rekke informanter blitt intervjuet. Spørsmålene som ble stilt kan karakteriseres som erfarings-/opplevelsesspørsmål. Denne typen spørsmål kan til en viss grad få fram ting som også kunne ha vært innsamlet ved hjelp av observasjon (Patton 1990). Svakheten ved observasjon er i dette tilfellet åpenbar når det gjelder studentene, ved at det ikke ville ha gitt bakgrunnsinformasjon om studentene og om forhold som ligger noe tilbake i tid, samt at forholdet mellom studentene og tilretteleggingstjenesten vanskelig kunne ha blitt belyst gjennom observasjon i og med at dette er møter som oftest foregår i "konsulterende form". Observasjon av for eksempel forelesninger ville vist hvordan tilrettelegging for studenter som har behov for dette fungerte i praksis. Ved en kombinasjon av intervju og observasjon ville beskrivelser i intervjuene kunne ha vært kontrollert mot det observerte. Observasjon av studenter i de to studiene ville ha vært svært tidkrevende og ikke vært mulig innenfor hverken tidsrammen eller den økonomiske rammen som var til rådighet for studien.

Studentene fikk i 2005 velge om de ville gjennomføre intervjuene som gruppeintervju eller som individuelle intervju. Studentintervjuene ble gjennomført som en blanding av enkeltintervjuer og gruppeintervjuer ved hver av de fire utdanningsinstitusjonene. I 2010 ble studentintervjuene gjennomført per telefon eller besvart per e-post. For begge studiene var antall studenter ulikt fordelt mellom lærestedene, og betydningen av dette har blitt tatt hensyn til ved at erfaringer med å være student og ha en vanske er presentert samlet og ikke etter lærested.

Samtaleintervju med noen forhåndsoppsatte tema, med muligheter for informantene til å kunne komme med sine meninger og perspektiver, samt muligheter for oppfølgingsspørsmål (Marshall & Rossmann 1989) var etter flere vurderinger det mest gunstige i dette tilfellet. En annen styrke ved intervjumetoden er å få store datamengder på kort tid (Repstad 1995, Marshall & Rossmann 1989). Målet med å velge intervju som teknikk i denne undersøkelsen har hovedsakelig vært å sikre at ulike typer respondenter, situasjoner, prosesser og sammenhenger er med i utvalget (Holter 1996:13). For de som har besvart per e-post er det ikke mulighet til å gjøre oppfølgingsspørsmål, her ble det utarbeidet egne guider med en rekke underpunkter til hovedtemaene.

Anonymitet overfor informantene

Temaet for undersøkelsen er hvordan studenter med behov for tilrettelegging opplever sin studiehverdag. Dette skaper også noen dilemmaer angående anonymitet både når det gjelder den enkelte intervjuede student i forhold til andre studenter og ansatte ved lærestedet, samt omverdenen utenfor utdanningsinstitusjonene (Thagaard 2002). Dette er det spesielt viktig å være oppmerksom på når informanter kjenner hverandre. Dette hensynet har blitt ivaretatt ved at uttalelser fra studentene har blitt omtalt på en mer generell måte, ved at institusjonstilhørighet har blitt anonymisert.

1.3 Strukturen på rapporten

Rapporten er strukturert i tre empiriske kapitler. I kapittel 2 behandler vi de sentrale politiske og nasjonale virkemidlene i mangfoldspolitikken som har til sikte å fremme utdanning for alle. Hovedfokuset er på lovendringene i universitets- og høyskoleloven i 2005 samt innføring av diskriminerings- og tilgjengelighetsloven i 2009.

Kapittel 3 belyser lærestedenes praksis og deres arbeid med tilrettelegging i lys av virkemidler for å fremme utdanning for alle. Et sentralt spørsmål her er lærestedenes vurderinger av utfordringer og suksesskriterier i arbeidet med tilrettelegging sett i lys av lærestedenes erfaringer i 2005.

Kapittel 4 behandler tilretteleggingspraksis og -erfaringer sett fra studentenes perspektiv. Her er hovedspørsmålet å belyse hvilke utfordringer studenter med behov for tilrettelegging møter i dag sammenlignet med situasjonen i 2005.

2 Politikk for å fremme mangfold og inkludering - endringer over tid

Dette kapitlet behandler politiske virkemidler og ulike tiltak for å sikre lik rett til utdanning, med særlig fokus på ivaretagelse av mangfold og behov for tilrettelegging i høyere utdanning. De siste ti årene har det vært et vedvarende fokus på å gi underrepresenterte grupper like muligheter til å ta og gjennomføre høyere utdanning og en lang rekke tiltak er iverksatt. Kapitlet er strukturert med utgangspunkt i situasjonen i 2005 der det følges opp på formelle endringer fram til 2010.

2.1 Situasjonen før 2005: Nye tiltak

Flere sentrale tiltak for å sikre lik rett til utdanning var allerede iverksatt før 2005; slik som administrativt ansvar for tilrettelegging var lagt til det enkelte lærested, krav om handlingsplan for tilretteleggingsarbeidet ved lærestedene og en nasjonal enhet ved NTNU som skulle ivareta en pådriverrolle for å fremme et bedre læringsmiljø for studenter med ulike vansker.

2.1.1 Tilretteleggingstjenesten

For å sikre ivaretagelse av det utdanningspolitiske prinsippet om lik rett til utdanning ble alle universiteter og høyskoler fra 1999 pålagt å utpeke en fast kontaktperson for studenter med funksjonsnedsettelse (St. meld. nr. 8 (1998-99), St. meld nr. 40 (2002-2003)). Kontaktpersonen har til oppgave å gi informasjon til studenter om hvordan lærested og studium er tilrettelagt for ulike grupper med funksjonsnedsettelse (St. meld. nr. 8 (1998-99), St. meld nr. 40 (2002-2003)).

Betegnelsen på kontaktperson(ene) ved lærestedene har vært 'kontaktperson for studenter med funksjonsnedsettelse'. Det er en pågående diskusjon i nettverket av læresteder om det skal være én samordnet betegnelse på tvers av alle lærestedene og om betegnelsen skal et enkelt og informativt navn som også skal favne studenter som ikke tenker på seg selv som funksjonshemmet. Flere av lærestedene har gått over til å betegne tjenesten som tilretteleggingstjenesten.

2.1.2 Handlingsplaner for studenter med funksjonsnedsettelse

Samtidig med at lærestedene ble pålagt å utpeke en fast kontaktperson for studenter med funksjonsnedsettelse ble lærestedene også pålagt å utarbeide egne handlingsplaner for studenter med nedsatt funksjonsevne (St. meld. nr 8 (1998-99)). Bakgrunnen for dette kravet var ifølge stortingsmeldingen å øke fokus på studenter med funksjonsnedsettelse i høyere utdanning, samt å stimulere institusjonene til å utvikle tiltak for denne gruppen.

Norges teknisk-naturvitenskapelig universitet (NTNU), som senere fikk oppgaven med å ha en nasjonal pådriverfunksjon bisto (fra 1999) lærestedene i dette arbeidet (Knarlag & Jacobsen 2000).⁵

Handlingsplaner har en virketid på om lag to til fem år. Fra første undersøkelse ble gjennomført i 2005 og fram til 2010 har lærestedene laget nye handlingsplaner eller er i gang med å revidere sine planer. Tidligere forskning har vist at det varierer i hvor stor grad det arbeides med handlingsplanene for studenter med funksjonsnedsettelse og at planene bør være tilpasset det enkelte lærested. Noen av planene bar preg av å ha hentet både mål og midler fra andre læresteders planer uten å gjøre disse til sine egne (Brandt 2005, Båtevik, Vartdal & Veddegjærde 2003).

2.1.3 Nasjonal pådriver for universell utforming og læringsmiljø

Nasjonal pådriver for universell utforming, LMU og et inkluderende læringsmiljø i høyere utdanning (kortform: Universell), ble opprettet i 2003 av Kunnskapsdepartementet og har fra starten av (da de het Nasjonal pådriver) hatt en pådriverfunksjon i forhold til universiteter og høyskoler. Ressursene til Universell fordeles årlig over statsbudsjettet. Universell beskriver seg selv som en enhet for samarbeid og kunnskap om læringsmiljø, universell utforming og inkluderende løsninger i høyere utdanning.⁶ Universell er lokalisert ved NTNU i Trondheim.

Universell har flere pågående prosjekter for Kunnskapsdepartementet og Barne- og likestillingsdepartementet:⁷

- *Universell utforming som strategi for inkludering*; er en del av regjeringens handlingsplan for økt tilgjengelighet gjennom universell utforming. Målet er og; "fremme universell utforming som en strategi for å inkludere studenter med funksjonsnedsettelse ved landets universiteter og høyskoler."⁸ Her er det publisert en veileder til læresteder og det tilbys seminar om samme tema.
- *Universell utforming inn i utdanningene*; formålet er å øke kompetansenivået på universell utforming innenfor fagområder, samt å få universell utforming inn som tema i utdanninger.

Universell har per i dag som en av sine oppgaver å bistå utdanningsinstitusjonene i arbeidet med revidering av lærestedenes handlingsplaner for studenter med funksjonsnedsettelse. Universell ser på handlingsplanen som et viktig arbeidsredskap for

⁵ I rundskriv I-44/99 (SHD: Handlingsplan for funksjonshemmede, 1998-2001, statusrapportering pr. 04.10.99) ble det presisert at LINK skulle ha som oppgave å bistå lærestedene i dette arbeidet.

⁶ <http://www.universell.no>

⁷ Opplysningene om pågående prosjektvirksomhet er hentet fra deres hjemmesider; <http://www.universell.no>

⁸ <http://www.universell.no>

å nå målsettingen om tilgjengelighet til høyere utdanning for alle.⁹ Universell har opprettet en arbeidsgruppe, bestående av representanter fra ni læresteder som har arbeidet med å guide lærestedene i sitt arbeid med å revidere og lage nye handlingsplaner (Knarlag 2005). Noen læresteder har laget egne evalueringer av handlingsplanene sine.

Foruten å bistå lærestedene i deres arbeid med å revidere handlingsplaner for studenter med funksjonsnedsettelse finnes et "Universell-forum" som består i å drive seminarvirksomhet for rådgivere for studenter med funksjonsnedsettelse, det arrangeres konferanser, det jobbes for å skape møteplasser for å bidra til faglig utvikling, skape kontakter, nettverk og samarbeid mellom læresteder. Universell har også fått i oppdrag av Nordiska handikappolitiaska rådet (policy skapende og rådgivende organ for Nordisk ministerråd) å utvikle et nordisk nettverk mellom tilretteleggere ved nordiske læresteder for høyere utdanning.¹⁰ Hjemmesidene til Universell gir oppdatert informasjon om sentrale dokumenter, lover og regler på feltet.

2.1.4 Politikk for universell utforming

Ifølge Miljøverndepartementets definisjon står begrepet universell utforming for følgende (2007): "Universell utforming er utforming av produkter og omgivelser på en slik måte at de kan brukes av alle mennesker i så stor utstrekning som mulig, uten behov for tilpassing og en spesiell utforming." Gjennom universell utforming ønskes et inkluderende samfunn, der det skal være likestilling og deltakelse for alle personer.

Målet med universell utforming er at det skal tas hensyn til at "alle brukergrupper skal innarbeides i en og samme løsning så langt det lar seg gjøre". Målsettingen blir dermed å planlegge med utgangspunktet i mangfoldet i befolkningen. Med dette får vi en dreining fra en mal om at all utforming gjøres med utgangspunkt i funksjonsdyktige personer mot et utgangspunkt der det tenkes *grad* av funksjonsdyktighet. Særløsningene skal erstattes med tanken om å utforme noe som skal dekke de aller flestes bruk av læringsmiljø eller lignende. Det vanlige har vært å ha særløsninger som skal bryte ned hindringer og som kommer i tillegg til de ordinære løsningene.

I regjeringens handlingsplan for økt tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne, som ble utformet under Bondevik II regjeringen, og som varte fram til 2009, ble det gitt en plan for universell utforming innen viktige samfunnsområder. Universell utforming av læringsmiljøet nevnes ikke i denne sammenheng. I veileder til *Universell utforming av læringsmiljø* som gjelder for høyere utdanning tas imidlertid

⁹ <http://www.universell.no>

¹⁰ <http://www.universell.no>

læringsmiljøet opp. Universell utforming av læringsmiljøet innebærer ifølge veilederen å utforme miljøet på en slik måte at alle "kan få utbytte av utdanningen uavhengig av funksjonsnivå og med minst mulig bruk av særløsninger" (s. 3). Universell utforming er ut fra dens intensjoner et virkemiddel for å inkludere studenter i høyere utdanning. "Podcasting" kan være et eksempel på dette, ved at studenter kan laste ned forelesninger elektronisk og spille den av ved behov eller legge ut forelesningsnotater på nett til studenter, dette kommer vi tilbake til senere i rapporten.

I folderen *Vi har en plan - om å skape et samfunn for alle* (Sosial- og helsedirektoratet Deltasenteret, Miljøverndepartementet og Arbeids- og inkluderingsdepartementet 2006), gis er en bred definisjon av universell utforming som skal treffe og gjelde for mange områder, samt at det opplyses om at det finnes bestemmelser om bedre tilrettelegging av læringsmiljø.

2.2 Lovendring i universitets- og høyskoleloven av 2005

Universitets- og høyskoleloven ivaretar blant annet studentenes rettigheter og plikter, der lærestedene forpliktet av loven til å ivareta studentenes læringsmiljø, utarbeidelse av utdanningsplaner og la studentene bli hørt gjennom studentorganer. Loven ble revidert i 2005 og fikk da bestemmelsen om universell utforming av læringsmiljøet.

2.2.1 Læringsmiljø og universell utforming

I lovens § 4-3 (1) om Læringsmiljø, står det følgende; [...] "*styret har det overordnede ansvar for studentenes læringsmiljø. Styret skal, i samarbeid med studentsamskipnadene, legge forholdene til rette for et godt studiemiljø og arbeide for å bedre studentvelferden på lærestedet*". Gjennom denne paragrafen plasseres ansvaret for studentenes læringsmiljø. Videre i samme paragraf står det følgende (§ 4-3 (2)); "*Styret har ansvar for at læringsmiljøet på institusjonen, herunder det fysiske og psykiske arbeidsmiljø, er fullt forsvarlig ut fra en samlet vurdering av hensynet til studentenes helse, sikkerhet og velferd*."

Med endringen av Universitets- og høyskoleloven i 2005 kom bestemmelsen om at lærestedene; "så langt det er mulig og rimelig" skal sørge for å utforme læringsmiljøet etter prinsipper om universell utforming. Denne endringen i loven ble viet stor oppmerksomhet da Kunnskapsdepartementet tolket loven dit hen at dette ikke bare gjaldt fysiske forhold, men også faglige forhold og læremidler. Målet med universell utforming er at det skal tas hensyn til at "alle brukergrupper skal innarbeides i en og samme løsning så langt det lar seg gjøre".¹¹

¹¹ <http://www.universell.no/articleview.aspx?articleID=258>

2.2.2 Læringsmiljøutvalg

Universitets- og høyskoleloven pålegger lærestedene å ha et læringsmiljøutvalg (LMU) som skal bidra til å legge forholdene til rette for et godt studiemiljø og arbeide for å bedre studentvelferd på lærestedet (§4-3 (3)). Utvalget skal være med å planlegge tiltak som omhandler læringsmiljøet, følge med på utviklingen i spørsmål som gjelder studentenes sikkerhet og velferd. Læringsmiljøutvalget skal rapportere direkte til styret og gir en årlig rapport om lærestedets arbeid med læringsmiljø. Studenter og ansatte skal ha like mange representanter hver i læringsmiljøutvalget. Denne bestemmelsen trådte i kraft (1. januar) 2006. Arbeidet som gjøres i forhold til læringsmiljøet skal i følge lovens § 4-3, 4 (4) dokumenteres og inngå som en del av lærestedets interne kvalitetssikringsystem (etter lovens § 1-6).

2.2.3 Tilrettelegging

Loven omtaler også tilrettelegging og i § 4-3 (5) står det følgende: "Institusjonen skal, så langt det er mulig og rimelig, legge studiesituasjonen til rette for studenter med særskilte behov. Tilretteleggingen må ikke føre til en reduksjon av de faglige krav som stilles ved det enkelte studium".

2.2.4 Tilretteleggingstiltak: Norsk lyd- og blindeskriftsbibliotek

Et tilretteleggingstiltak av særlig betydning er Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek (NLB). De har som oppgave og produsere og låne ut lyd- og blindeskriftbøker til blinde, svaksynte og andre som har vansker med å lese trykt tekst. NLB har egen studenttjeneste og produserer i tillegg til studielitteratur for synshemmede studenter (ved universiteter, høyskoler og fagskoler) også folkebiblioteklitteratur.

Som en følge av at det i 2008 ble undertegnet en lydbokavtale mellom staten og rettighetshavere kan NLB produsere et ubegrenset antall eksemplarer av egenproduserte lydbøker. Dette har ifølge NLB medført at det ikke er ventelister på lydbøker, og at det er tilgjengelige eksemplarer. Også endring av teknologi (talesyntese) gjør det ifølge NLB mulig å produsere flere og bedre pensumbøker på lyd.

Ifølge NLB har blinde og svaksynte produksjonsrett, og ellers kan alle som har dysleksi, er blinde, svaksynte eller har andre vansker med å lese vanlige bøker låne bøker. Det kreves dokumentasjon fra en fagperson for å bli registrert som låntager ved NLB. Ifølge NLB har mange av lånerne dysleksi eller andre lese- og skrivevansker.

2.3 Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven av 2009

Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven trådte i kraft 01.01. 2009. Lovens formål er å: "(...) fremme likestilling og likeverd, sikre like muligheter og rettigheter til samfunnsdeltakelse for alle, uavhengig av funksjonsevne, og hindre diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne." (§ 1). Loven gjelder på alle samfunnsområder (unntaket er familieliv og andre forhold av personlig karakter) (§ 2). Ifølge loven skal alle arbeidsgivere i offentlig sektor arbeide aktivt, målrettet og planmessig for å fremme lovens formål innenfor den enkeltes virksomhet (§ 3).

Universiteter og høyskoler, som offentlig virksomhet, plikter ifølge loven å arbeide aktivt for å fremme universell utforming innenfor virksomheten (§ 9). Dette skal gjøres så langt det ikke medfører "uforholdsmessig byrde for virksomheten".

Loven omfatter også universell utforming av lærestedenes bygninger, anlegg og uteområder (§ 10). Lærestedenes informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT) skal fra og med (1. juli) 2011 være universelt utformet (§ 11).

2.3.1 Individuell tilrettelegging

Lovens § 12 om plikt til individuell tilrettelegging sier at: "*Skole- og utdanningsinstitusjon skal foreta rimelig individuell tilrettelegging av lærested og undervisning for å sikre at elever og studenter med nedsatt funksjonsevne får likeverdige opplærings- og utdanningsmuligheter.*" Lovens bestemmelser gjelder generelt på de fleste områder, men går også spesifikt inn og forplikter lærestedene. Særlig er formuleringen "individuell tilrettelegging" interessant i forhold til hvordan lærestedene håndterer dette i praksis.

2.4 Politisk oppmerksomhet knyttet til studentvelferd og studiefinansiering

Politiske virkemidler for å sikre lik rett til utdanning omfatter også ordninger som har med studentvelferd og studiefinansiering å gjøre. Disse virkemidlene skal være med på å sikre lik rett til utdanning. I stortingsmelding nr 44 (2008-2009) hevdes boligutgiftene å være den største utgiften for studentene. Støtteordningene gjennom Lånekassen anses å bidra til at alle har like muligheter til utdanning uavhengig av geografiske forhold, alder, kjønn, funksjonsdyktighet, økonomiske og sosiale forhold.

2.4.1 Boforhold

Det er studentsamskipnadene ved det enkelte lærested som forvalter studentboliger. Antall boliger varierer med lærested. Husbanken er involvert i en ordning som skal sikre etablering av boliger for studenter i høyere utdanning i Norge. Formålet med ordningen

er å bidra til en mer forutsigbar og rimelig bosituasjon for studenter, og samtidig være et supplement til det private boligmarkedet. De siste årene har det vært en økning i studentboligbyggingen. Stortinget bevilger årlig tilskuddsmidler til studentboligbygging. Størrelsen på bevilgningen varierer fra år til år. Kunnskapsdepartementet inviterer studentsamskipnadene og studentboligstiftelsene etter at statsbudsjettet er lagt fram til å søke om tilskudd til studentboligbygging (Husbanken 2010). I statsbudsjettet for 2011 ble det foreslått å bevilge om lag 235 millioner kroner til bygging av 1 000 nye studentboliger i 2011. Samtidig som det fra politisk hold understrekes at boliger viktig for at alle studenter skal ha en reell lik rett til utdanning (Prop. 1 S (2010-2011)).

2.4.2 Studiefinansiering

I St. meld. nr 44 (2008-2009) hevdes at det viktigste tiltaket for å sikre alle lik rett til høyere utdanning er en god studiefinansieringsordning gjennom Lånekassen. Over tid har det imidlertid blitt uttrykt at det er behov for å forbedre studiefinansieringsordningen for at studenter som blant annet har behov for tilrettelegging skal få mulighet til å gjennomføre høyere utdanning på lik linje med andre. Dette har kommet til uttrykk i blant annet gjennom Funksjonshemmedes fellesorganisasjon (FFO) som har hevdet at studenter som forsinkes i studiene på grunn av en funksjonshemning eller kronisk sykdom sitter igjen med et større lån enn andre studenter. På dette grunnlaget hevder de at ordningen er diskriminerende og har ønsket en opprydning i Lånekassens regelverk. Unge funksjonshemmede har over tid jobbet for å synliggjøre den økonomiske situasjonen som mange studenter med funksjonsnedsettelse er i. De har kommet med forslag til en ordning som de mener i større grad vil inkludere unge med funksjonsnedsettelse i høyere utdanning. Forslaget innebærer; 1) studiestøtte 12 måneder i året, og tilsvarende månedssats som for andre studenter, 2) eget tilleggsstipend for å dekke manglende mulighet for tilleggsinntekter ved siden av studiene og ekstrakostnader knyttet til funksjonsnedsettelsen, 3) lån tilsvarende normert studietid, deretter fullstipendiering gjennom forsinkelser som er grunnet funksjonsnedsettelsen.

Departementet ser at einskilde grupper kan ha behov for meir tilrettelegging enn det ein har i dag, for at dei skal ha ei reell moglegheit til fritt å velje utdanning. Dette gjeld mellom anna søkjarar med redusert funksjonsevne, studentar som er sjuke over lang tid, og studentar med barn. Når det gjeld arbeid med forbetringar for einskilde grupper, må ein òg sjå situasjonen i samanheng med dekninga frå andre velferdsordningar som skal sikre sosial utjamning, som ytingar frå folketrygda eller ytingar frå fylkeskommunen eller kommunen (Prop 1 S (2010-2011)).

I statsbudsjettet for 2011, oppgis flertallet av studentene å benytte støtteordninger gjennom Lånekassen. Samtidig som det pekes på at endringer i studentmassen krever at støtteordningene blir vurdert innimellom. I statsbudsjettet for 2011, beskrives ordningen som en universell velferdsordning som skal medvirke til likt grunnlag for livsopphold under utdanningen og at Kunnskapsdepartementet undersøker blant annet hvilke økonomiske vilkår studentene lever under som et ledd i å forbedre ordningen.

2.5 Mangfoldspolitikken i høyere utdanning over tid

Tidsspennet i denne rapporten er knyttet til perioden 2005 til 2010 og vi belyser hovedendringene i det som kan kalles en mangfolds- og tilretteleggingspolitikk for høyere utdanning. Vår gjennomgang viser at flere tiltak var etablert før 2005, blant annet krav om at lærestedene skulle ha en tilretteleggingstjeneste for studenter med behov for tilrettelegging av sine studieløp og krav om at lærestedene skulle utforme handlingsplaner for studenter med funksjonsnedsettelse.

Med revisjonen av universitets- og høyskoleloven i 2005 ble bestemmelsen om krav til universell utforming innarbeidet i loven. Universell utforming ble tolket som å omfatte ikke bare krav til fysisk utforming, men også å inkludere faglige forhold og læremidler.

Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven av 2009 styrker generelt sett diskrimineringsvernet i samfunnet. For lærestedene innebærer loven at alle skal sikres likeverdige opplærings- og utdanningsmuligheter gjennom rimelig individuell tilrettelegging av lærested og undervisning.

Tiltakene og lovene som her er gjennomgått viser de gjeldende rammer som finnes for studenter med behov for tilrettelegging i høyere utdanning. Dette danner samtidig et grunnlag for å se mangfoldspolitikken i forhold til det arbeidet lærestedene gjør for å tilrettelegge for studentene.

3 Lærestedene som tilretteleggere

I dette kapitlet er fokuset på lærestedene som tilretteleggere. Vi belyser hvordan lærestedene arbeider med tilrettelegging i praksis sett i lys av virkemidler for å fremme utdanning for alle, med særlig fokus på endringer av universitets- og høyskoleloven av 2005 og diskriminerings- og tilgjengelighetsloven av 2010. Videre diskuteres lærestedenes vurderinger av utfordringer og suksesskriterier i arbeidet med tilrettelegging sett i lys av lærestedenes erfaringer i 2005.

3.1 Lærestedenes erfaringer anno 2005

I 2005 ønsket vi å få innblikk i hvordan lærestedene nærmet seg tiltaket om å ha en kontaktperson for studenter som hadde behov for tilrettelegging. Det var også viktig å få kunnskap om hvordan lærestedene hadde håndtert pålegget om å utarbeide en handlingsplan for studenter med behov for tilrettelegging. Påleggene til lærestedene kan ses på som begynnelsen på et systematisk tilretteleggingsarbeid ved lærestedene. Endringene i universitets- og høyskoleloven kom i 2005 etter at undersøkelsen vi her omtaler var gjennomført.

3.1.1 Utforming av rådgivningstjenesten for studenter med funksjonsnedsettelse

Gjennom St. meld. nr. 40 (2002-2003) ble alle universiteter og høyskoler pålagt å utpeke en fast person til kontaktperson. Kontaktpersonenes oppgave var å gi informasjon til studenter om hvordan lærested og studium var tilrettelagt for studenter med ulike vansker. Utover denne spesifikke oppgaven var det opp til det enkelte lærested å bestemme hvordan konsulent- og rådgivningstjenesten skulle fungere. Undersøkelsen fra 2005 viste at de to universitetene allerede før 1999 hadde etablert rådgivningstjenester ved sine læresteder, der tjenestene ved det ene universitetet hadde fungert siden midten av 1970-tallet og det andre universitetet hadde hatt tjenesten siden midten av 1990-tallet. De to høyskolene etablerte rådgivningstjeneste i 2004. Rådgivningstjenesten var tilknyttet lærestedenes fellesadministrasjon. Ved en av høyskolene var det å være konsulent for studenter med ulike behov en av flere arbeidsoppgaver. Stillingsbrøken til kontaktpersonene ved høyskolene varierte i omfang. Konsulentstillingene ved høyskolene ble vurdert ut fra etterspørsel fra studenter og årlige budsjettforhandlinger. Ved universitetene var det flere ansatte.

De ansatte i rådgivningstjenesten hadde ulik kompetanse. Ved universitetene hadde ansatte i rådgivningstjenesten i størst grad formell kompetanse på feltet. De ansatte var spesialpedagoger med ulike spesialiseringer, og hadde kompetanse til å teste og diagnostisere personer med lese- og skrivevansker. Ansatte i tilretteleggingstjenesten ved

de to høyskolene hadde ingen formell kompetanse på feltet og det ble synliggjort et behov for kompetanse for å gi en god tjeneste til studentene. Ekstern kompetanse ble leid inn i de tilfellene de ansatte ved tjenesten manglet kompetanse, dette gjaldt spesielt i forhold til diagnostisering av dyslektikere.

Det var en pågående intern diskusjon i rådgivningstjenesten om hvem det skulle gis råd til og et behov for å kartlegge tilretteleggingsbehovene til studentene. Rådgivningstjenesten hadde merket en økt pågang til tjenesten i den tiden de hadde fungert. Spørsmål om hvem som skulle dekke utgifter til å dekke diagnose for dyslektikere var en av flere sentrale spørsmål som ble diskutert innad i tjenesten.

3.1.2 Utarbeiding av handlingsplaner ved lærestedene

Handlingsplanene for studenter med funksjonsnedsettelse som lærestedene var blitt pålagt å utarbeide i 1999, hadde i likhet med rådgivningstjenesten heller ingen retningslinjer på verken form eller innhold. Handlingsplanene var derfor ulike i både omfang og utforming. Universitetene som hadde lenger erfaring med rådgivningstjenesten for studenter med funksjonsnedsettelse også hadde lengre erfaring når det gjaldt å utarbeide handlingsplaner og hadde både angitt tidspunkter for når tiltak skulle gjennomføres og ansvarsforhold for tiltakene. Høyskolenes handlingsplaner på dette tidspunktet kan grovt sett sies å bære preg av å kopiere universitetenes mål og tiltak og kunne i liten grad sies å være tilpasset eget lærested.

Hovedfunnene av lærestedenes erfaringer fra 2005 kan kort oppsummeres i tre punkter:

- det var stor variasjon i hvordan lærestedenes rådgivningstjeneste fungerer
- usikkerhet om målgruppe for tjenesten
- store ulikheter i erfaring med og utforming av innhold i handlingsplanene

3.2 Lærestedenes erfaringer anno 2010

Undersøkelsen fra 2005 tok opp organiseringen av tilretteleggingstjenesten (den gang betegnet som konsulent- og rådgivningstjenesten) og ivaretagelse av studenter med behov for tilrettelegging ved de fire lærestedene. I 2010 ble det i tillegg til intervju med tilretteleggingstjenesten også gjennomført intervjuer med ledelsen, bestående av prorektor eller tilsvarende, leder for læringsmiljøutvalget (LMU) og studiedirektøren ved det enkelte lærested. Ved tre av lærestedene var prorektor også leder for LMU. Gjennom intervju med informantene var det viktig å høre informantenes egne refleksjoner om hvordan de jobbet i forhold til gjeldende lovgivning og på hvilke måter dette hadde berørt lærestedet.

3.2.1 Tilretteleggingstjenesten

I 2010 er det fortsatt forskjeller mellom lærestedene som er med i studien i forhold til det arbeidet som gjøres med tilrettelegging. Universitetene har mer eller mindre samme antall ansatte i tilretteleggingstjenesten som i 2005. Når det gjelder høyskolene er det en rådgiver ved hver av de to høyskolene som har tilretteleggingstjenesten som en av flere oppgaver. Stillingsbrøken til kontaktpersonene ved høyskolene varierte i omfang. Konsulentstillingene ved høyskolene ble vurdert ut fra etterspørsel fra studenter og årlige budsjettforhandlinger. Ved universitetene var det flere ansatte i tilretteleggingstjenesten, der de ansatte har ulike spesialiseringsfelt.

3.2.2 Organisasjonsutfordringer

Vi skal her ta tak i de utfordringene som informantene oppfattet som utfordringer, og er i stor grad er knyttet til å definere hvem som har ansvaret for tilretteleggingen og hvor dette ansvaret skal ligge i organisasjonen.

Definere ansvar

Universitetene er store og komplekse organisasjoner noe som synliggjøres i hvilke utfordringer universitetene har. En av prorektorene ønsker å finne ut hvilke forpliktelser lærestedet har innenfor de totale rammene ved lærestedet. Det uttrykkes at det ved dette lærestedet må defineres felles standarder som viser hvilke studenter som skal få tilrettelegging, slik at det ikke utvikles ulike vurderinger på ulike fakultet. Prorektor forteller at tilretteleggingstjenesten bør jobbe bredere slik at tilretteleggingen får mer preg av å være universell utformet. Dette er en langsiktig målsetting for lærestedet og prorektor ønsker at denne tenkningen skal bli en naturlig del av planleggingen. Ved lærestedet utarbeides handlingsplaner som synliggjør viktige tiltak. Samtidig synliggjøres det at det fortsatt er uklart hva som er ansvarsforholdet internt på de ulike områdene om hvem som skal ha ansvaret for ulike former for tilrettelegg. Årsaken til at det er uklart er ifølge prorektor at dette ikke tilstrekkelig har blitt diskutert i det som prorektor betegner som linjeorganisasjoner.

Det uttrykkes et behov fra ledelsen for at fakulteter og institutter må ta stilling til hva som er deres ansvar for oppfølging av tilrettelegging. Med dette uttrykkes et ønske om å gjøre endringer i balansen mellom sentralt og lokalt nivå. I følge prorektor ved et av universitetene er en måte å nærme seg klargjøringen av ansvarsforholdet for tilretteleggingen på å lage et diskusjonsnotat fra studieavdelingen og de andre enhetene ved universitetet som så tas videre til dekaninnivå.

En av prorektorene synes instituttene i for liten grad blir involvert i spørsmål som har med tilrettelegging. Dette er en medvirkende årsak til at prorektor ved et av lærestedene ønsker en endring og legge ansvar for tilrettelegging på de enkelte institutter og

fakulteter. Ved dette lærestedet er det et ønske om å etablere et større ansvar hos fakultetene, nærmere der hvor undervisningen gis. Arbeidet rundt helse, miljø og sikkerhet (HMS) brukes som et eksempel for å sammenligne hvor man går fra prinsippet om at sentrale enheter tar ansvar for dette til at det inngår som en del av planleggingen og driften.

Læringsmiljøutvalget sin rolle i systemet

Læringsmiljøutvalget (LMU) er et lovpålagt organ. LMU har til oppgave å legge til rette forholdene for et godt studiemiljø ved lærestedet. Utvalget skal være med å planlegge tiltak som går på læringsmiljøet. Studenter og ansatte har like mange representanter ved de fire lærestedene. Antall observatører varierer. Prorektor ved et av lærestedene understreker at LMU har en uklar plassering i organisasjonen og at det må arbeides mer med å finne både funksjon og plassering for LMU i institusjonen. Ved et av lærestedene har prorektor som også er leder for LMU bestemt at LMU skulle bli det mer ledelsesforankret. LMU fungerer i dag som et rådgivende organ for rektor ved lærestedene. Det rapporteres til styret om hva LMU anbefaler i ulike saker som tas opp. Det er verdt å merke seg at LMUs ansvar i forhold til tilrettelegging varierer fra lærested til lærested.

3.2.3 Syn på tilrettelegging: Hvor langt skal lærestedet gå?

Lærestedene ble pålagt å ha både kontaktperson og handlingsplaner for studenter med behov for tilrettelegging i sine utdanningsløp. Senere ble universitets- og høyskoleloven endret og med den kom prinsippet om universell utforming. Denne bestemmelsen skulle omfatte også andre forhold ved læringsmiljøet enn de rent fysiske. For eksempel læremidler var også omfattet av bestemmelsene om universell utforming av læringsmiljøet. I 2009 kom diskriminerings- og tilgjengelighetsloven der formålet var å fremme likestilling og likeverd, sikre like muligheter og rettigheter til samfunnsdeltakelse. Ifølge loven skal lærestedene arbeide aktivt for å fremme universell utforming. Og i tillegg har lærestedene ifølge loven en plikt til å gi individuell tilrettelegging. Vi skal her se nærmere på synspunktene som prorektor, leder av LMU, studiedirektør og tilretteleggingstjenesten har i forhold til sitt syn på tilrettelegging ved de fire lærestedene i undersøkelsen.

Tilrettelegging: endring over tid

Refleksjoner rundt tilrettelegging over tid gjelder i størst grad for universitetene der det har vært tradisjoner for tilrettelegging over lenger tid enn hos høyskolene. Disse lærestedene uttrykker at all tilrettelegging har beveget seg fra synlig funksjonshemninger til mer usynlige funksjonsvansker.

Ledelsen ved et av universitetene forteller at tanken eller utgangspunktet for tilrettelegging kommer delvis fra likestillingstankegangen som det er lang tradisjon for

ved lærestedet. For et av universitetene beskrives starten på å tenke tilrettelegging fokuset på likestilling mellom kjønnene i academia. Situasjonen i dag tilsier også at det er et fokus på likestilling, men med et noe annet fortegn. Fordi jenter har et høyt karaktersnitt fra videregående, kommer jentene inn på ønsket studieprogram i større grad enn guttene. Men også gjennom at de store profesjonsutdanningene fylles opp av jenter gir dette lærestedet andre utfordringer i forhold til likestilling enn tidligere. Ifølge viserektor ved et av universitetene viser dette at tenkning på likestilling mellom kjønn er noe som universitetet er vant til. Denne tenkningen brukes også i forhold til andre og nye "grupper" av studenter som det skal legges til rette for selv om tenkningen som har vært til nå har en annen bakgrunn enn det som ligger bak når det gjelder diskriminerings- og tilgjengelighetsloven.

Ved de fire lærestedene er det en klar praksis på at det er tilretteleggingstjenesten for studenter med funksjonsnedsettelse som ligger under studieavdelingen som følger opp Universitets- og høyskoleloven, og diskriminerings- og tilgjengelighetsloven. Det er også hos tilretteleggingstjenesten at studentene kan melde inn sine behov og starte sin dialog med lærestedet.

Arbeidet med å finne grenseoppgangene

I dag er det som nevnt studieavdelingene ved lærestedene som administrerer oppfølgingen sentralt og som vurderer studentens behov og hva de har rett på. Generelt sett har endringer i lovgivningen medført større fokus og bevissthet på arbeidet med studentenes læringsmiljø ved lærestedene som er med i undersøkelsen. Dette fokuset hevdes å ha medført et mer systematisk gjennomtenkt arbeid for læringsmiljøet ved lærestedene. Det er en oppfatning ved et av universitetene at loven håndheves strengt, og at studenter skal ha klare kriterier på funksjonsnedsettelse for å få tilrettelegging. Om loven hadde blitt håndhevet mindre strengt antas det at flere studenter ville ha etterspurt tilretteleggingstilbud.

Felles for lærestedene er at informantene tar opp vanskene de opplever å ha i forhold til å ha klarhet i grenseoppgangene for hvor langt de skal gå når det gjelder å tilrettelegge. Når det gjelder størstedelen av studentene som har behov for tilrettelegging er det tydelig hvilke krav som gjelder, men informantene forteller om er at det kan være tvilstilfeller. Det stilles i denne sammenheng også spørsmål om hvor langt lærestedet skal gå i å tilrettelegge for studenter, for å kunne trekke en grense. Et eksempel her kan være studenter med psykososiale funksjonsvansker. Psykososiale vansker oppleves av informantene ved lærestedene å være en "gruppe" studenter som i større grad enn tidligere merkes i tilretteleggingssystemet og anses å ha komplekse vansker. Lærestedene ønsker å få bevissthet ut på fakultetene og instituttene om hvordan undervisningshverdagen kan tilrettelegges ved lærestedet og ikke bare eksamensavviklingen slik som fokuset er i dag: en bedre forankring inn på fakultetene og

instituttene. Det ønskes en bedre oversikt over hva som gjøres og hvem som gjør hva ved lærestedet i forhold til tilrettelegging. Det ønskes en diskusjon på hvor det i dag det i dag settes grenser for tilrettelegging i forhold til antall studenter som trenger tilrettelegging. Samtidig etterspørres en oversikt over hva som mangler i dag.

En del av de kravene som diskriminerings- og tilgjengelighetsloven stiller mener flere av lærestedene allerede var oppfylt før ny lovgivning ble innført. Informantene ved lærestedene uttrykker generelt en forsiktighet med å gå ut og ønske flere studenter til lærestedet uten å ha oversikt over hvilke forpliktelser lærestedet har på alle nivå i forhold til lovgivningen. Dette henger sammen med at det ikke foreligger kunnskap om hvor mange lærestedet gir tilrettelegging i året og om behovet for tilrettelegging er større enn det som gis i dag. Dette settes i sammenheng med kostnadsrammene lærestedene har i forhold til tilrettelegging, og som er en av mange kostnader lærestedene må ta hensyn til i driftsbudsjettene.

3.2.4 Det tar tid å finne formen etter ny lovgivning

Noen av utfordringene med ny lovgivning ligger i en usikkerhet om hvordan den skal håndteres. Et av universitetene uttrykker at de har store utfordringer i den forstand at det er en del problemstillinger som er vanskelig å komme rundt. Ledelsen ved dette lærestedet ser at det er en del spørsmål som de ikke helt vet svaret på ennå og at det noen ganger er vanskelig å vite hva svaret er. Det fortelles at slik det tolkes ved dette universitetet så har loven og forarbeidene intensjon om et resultat, men det er ikke noen god veiledning på hvordan lærestedene kommer til det resultatet. Informantene forteller at lærestedene som organisasjon forholder seg til ny lovgivning og endringer i lovverk som at dette er noe de skal oppfylle og forholder seg rent konkret til det.

Det påpekes også i intervju med ledelsen at det er et stort ansvar å sette i gang tiltak overfor grupper av studenter som kan føle tiltakene inngripende og belastende. På mange måter kan det oppleves som enklere å ha lydbøker og spesiell tilrettelegging til de som ikke ser enn å ha en type faglig/språklig tilrettelegging til minoritetsspråklige, særlig til personer som har bodd lenge i landet. Det understrekes at det ligger helt andre både personlige men også politiske føringer i det ene tiltaket enn det andre tiltaket for tilrettelegging.

Ledelsen ved et av universitetene forteller at det er i rapporteringskravene ledelsen i størst grad merker lovendringene fordi den konkrete tilretteleggingen naturlig nok foregår på andre steder i organisasjonen. Rapporteringskravene har blitt flere, men ikke først og fremst i forhold til individuell tilrettelegging, men mer i forhold til lovens generelle mål. Tidligere var det kun krav om rapporter på likestilling, så endringen merkes

i stor grad. Selve tilretteleggingen foregår på andre nivåer i organisasjonen, men enkelte ganger er løftes enkeltsaker angående tilrettelegging til ledelsen.

3.2.5 Administrative utfordringer for tilretteleggingstjenesten

Tilretteleggingstjenesten har ulike tiltak, ordninger kurs med mer, som er rettet mot studenter for å hjelpe studenter som har behov for det. Forholdet mellom tilretteleggingstjenesten og faglig stab beskrives av et av lærestedene som å fungere bra. Ved den ene høyskolen legges det opp til at studentene selv tar kontakt med faglærer framfor at det er tilretteleggingstjenesten som på vegne av studenten skal formidle sine vansker og behov i forhold til undervisningssituasjonen. Erfaringsmessig opplever denne høyskolen at dette fungerer bedre enn når tilretteleggingstjenesten skal formidle dette. Men tjenesten bistår om nødvendig med å arrangere møter mellom faglærer og studenter for at ønsket tilrettelegging skal komme på plass.

Ved både høyskolene og universitetene oppgis det å være kontaktpersoner på hver avdeling/fakultet, og på en del steder institutt som studenter med behov for tilrettelegging kan ta kontakt med. Det beskrives av tilretteleggingstjenesten som et stort og omfattende arbeid å skulle følge opp alle studentene som har meldt sine behov for tilrettelegging. Studentene oppfordres med dette til å ta ting opp sine vansker på instituttnivå. Om dette ikke fungerer er tilretteleggingstjenesten behjelpelige med både å ta kontakt og snakke studentens sak. Det uttrykkes at det er ulike kulturer mellom de ulike fakultetene ved lærestedet; der et fakultet kan godta muntlig eksamen for studenter med sterk dysleksi kan det være et annet fakultet som for eksempel ikke godtar muntlig eksamen, med den begrunnelse at studentene må kunne besvare eksamen skriftlig for at de skal kunne praktisere sin utdanning senere i yrkeslivet.

3.3 Tilretteleggingsutfordringer i praksis

Lærestedene har ulike tiltak og strategier for å tilrettelegge for studenter. Alle tilretteleggingstiltakene ved lærestedene er rettet mot å sikre den faglige kvaliteten og studieprogresjonen for studentene med behov for tilrettelegging. Vi skal her se på hvordan lærestedene tilrettelegger for studentenes læringsmiljø og hvilke utfordringer de ser i dette arbeidet. Vi har delt tilretteleggingene av læringsmiljøet inn i faglige, sosiale og fysiske utfordringer. I tillegg til å ha intervjuet ledelsen og tilretteleggingstjenesten om disse spørsmålene tar vi også for oss handlingsplanene lærestedene har i forhold til tilrettelegging for studenter med ulike vansker.

3.3.1 Faglige utfordringer

Ledelsen om faglige utfordringer

Ledelsen ved de to universitetene uttrykker at disse lærestedene er store organisasjoner med underliggende enheter som ivaretar den praktiske gjennomføringen. Ved universitetene innebærer dette at det er tilretteleggingstjenesten eller egne prosjektgrupper med fokus på underrepresenterte studentgrupper som forvalter lovgivningen.

Når det gjelder tilrettelegging av undervisning på studiet, forteller en av informantene ved høyskolene at tilretteleggingsarbeidet i stor grad avhenger av holdninger. Innenfor de mest akademiske fagene fortelles det for eksempel om at fagpersonalet har en oppfatning av at studenter ikke bør studere om skriveferdighetene ikke er på plass. Det opplyses også om at studenter kan ha blitt veiledet inn i en utdanning der studentene finner ut i løpet av andre eller tredje semester at de ikke greier å gjennomføre studiene. Her kan altså fagpersonalet ha én vurdering, og veiledere kan ha en annen vurdering om hvilken utdanning som studenten eger seg for. Gjennom intervjuene fortelles det ved en av høyskolene at det jobbes med læringsutbyttebeskrivelser som en del av kvalifikasjonsrammeverket. I den forbindelse har prorektor ved dette lærestedet et ønske om å samordne arbeidet med kvalifikasjonsrammeverket, LMUs arbeid og øvrig læringsmiljøarbeid. En av informantene tror at myndighetene kanskje ikke har sett dette i sammenhengen, og i praksis oppfatter vedkommende dette som to føringer lærestedet får samtidig. En samordning vil etter informantens syn medføre at de som lærested vil kunne gjøre en bedre jobb. Med dette gis også en mulighet for å beskrive hvilke kvalifikasjoner lærestedene ser at de ulike studiene krever av studentene. Og det uttrykkes at lærestedet gjennom dette kan gi en bedre veiledning til studentene, slik at de i mindre grad havner på feil spor.

Tilretteleggingstjenestens tiltak for studentenes faglige utfordringer

Tilretteleggingstjenesten ved lærestedene har satt i gang en rekke tiltak for å hjelpe studentene med ulike utfordringer når det gjelder faglige forhold. Flere av lærestedene forteller om et nyttig samarbeid med pådriverenheten Universell, som oppleves som en ressurs der det kan diskuteres og stilles spørsmål.

Et tiltak er ulike former der medstudenter brukes som assistenter. En type assistenter er praktiske studentassistenter som hjelper til med forflytning og annet praktisk hjelp som behøves. I tillegg er det faglige studentassistenter eller mentorer som hjelper studenter som sliter med å strukturere hverdagen og med å komme inn i studentmiljøet, eller det kan være studenter som har problemer med å komme seg gjennom et pensum og som har strøket flere ganger på eksamen. Studentene behøver ikke nødvendigvis ha diagnose for å benytte dette tilbudet. En del av disse ordningene er arbeidskrevende, det er ulik

praksis ved lærestedene hvordan assistentene lønnes om det er direkte fra lærestedet eller gjennom støtte fra NAV.

Det arrangeres også skrivekurs som er rettet mot studenter med lese- og skrivevansker, generelle skrivekurs og studieteknikk kurs som er rettet mot alle. Studenter med behov for det kan søke om notathjelp. Det er også tilbud om studiemestringskurs for studenter med ADHD og dysleksi. Det påpekes av en av rådgiverne i tilretteleggingstjenesten at dette kunne være et tilbud for alle og være universelt utformet, men at det er vanskelig å nå fram til alle med denne typen tilbud. Ansatte ved tilretteleggingstjenesten har en del erfaringer fra tidligere arbeid med å lage ulike kurs, og det fortelles at denne kompetansen nå videreutvikles når nye kurs skal opprettes. Ansatte ved tilretteleggingstjenesten ved et av lærestedene har satt ADHD i hovedfokus ett år, for å finne ut hva de som lærested kunne gjøre for studenter med ADHD da de fikk flere studenter med samme diagnose. Det fortelles også at tilretteleggingstjenesten har hentet kompetanse utenfor lærestedet når det gjelder ADHD, og det ble i samarbeid med lærestedet laget ressursgrupper for studentene, drevet av studenter med utdanninger som faglig kunne dekke behovene for å drive disse gruppene. Ved et av lærestedene er det tatt i bruk iPhone/mobiltelefon som et hjelpemiddel for studenter med ADHD og Aspergers syndrom. Det kalles iPhoneprosjektet, og er et samarbeidsprosjekt mellom et av universitetene i denne studien, Telenor og Rikshospitalet. Tanken bak prosjektet er at mobiltelefonene kan være et verktøy for å strukturere studiehverdagen. Universitetet bistår med opplæring samt å installere og synkronisere applikasjoner til iPhone eller andre mobiltelefoner.

Tilretteleggingstjenestene har ulik praksis og kompetanse. Noen av lærestedene har kompetanse til å gjøre enkelte tester og diagnostiseringer selv, men tilretteleggingstjenestens kapasitet er begrenset, derfor benyttes også kompetanse utenfra. Dette gjaldt både for dysleksi og logopedisk utredning. Et av universitetene forteller at de høsten 2010 har testet 60 studenter for dysleksi, det er mye og kanskje mer enn det tilretteleggingstjenesten klarer.

Tilretteleggingstjenesten ved et av lærestedene forteller om et godt system for skanning av studielitteratur for dyslektikere og svaksynte. Dette tilbudet baserer seg på et samarbeid med biblioteket og Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek (NLB).

Faglige utfordringer i handlingsplanene

I handlingsplanen for et av universitetene oppgis det at de har en lang vei å gå når det gjelder det faglige og at arbeidet med de fysiske utfordringene har kommet lenger enn det faglige. Dette innebærer at lærestedet ser behovet for å arbeide mer med inkluderende løsninger innenfor læring, undervisning, vurdering med mer. Her trekkes det fram et eksempel med bruk av IKT i det faglige arbeidet for studentene og viktigheten

av at dette brukes på en riktig måte gir gode tilretteleggingsmuligheter. Om dette brukes på feil måte kan det for eksempel gi nye barrierer for lesesvake studenter. Også en av høyskolene påpeker at lærestedets nettsider ikke er universelt utformet og at dagens ordning medfører at noen studenter ekskluderes fra å benytte nettjenesten eller utestenges delvis.

En del av arbeidet med det faglige går ut på holdningsskapende arbeid internt ved lærestedene. Ett av målene er å bevisstgjøre både studenter og ansatte om hva ulike funksjonshemninger innebærer i studiesituasjonen, og hvordan gjøre tilbudet ved lærestedet universelt, og at dette ikke kun dreier seg om faglig tilgjengelighet men også administrative rutiner og det psykososiale arbeidsmiljøet. Tiltak i forhold til holdningsskapende arbeid er å utvikle brosjyre om universell utforming av utdanningen, kurs om universell utforming av studietilbud til alle fagmiljø, seminar om funksjonshemming og høyere utdanning for kontaktpersoner ved fakultetene, førstelinjepersonell og studentdemokratiet, pedagogisk tipshefte til alle ansatte, arrangere faste kurs for nytilsatte når det gjelder pedagogisk tilgjengelighet og universell utforming av fagene.

Handlingsplanen for en av høyskolene inneholder en detaljert gjennomgang av utfordringer for studenter etter funksjonsnedsettelse, beskrivelse av symptomer på funksjonsnedsettelse og forslag til fjerning av det de betegner som barrierer for studenter med ulike funksjonsnedsettelser. Det gis i handlingsplanen en oversikt over hvilke tiltak som må til for å fjerne barrierene for studentene. I tabellen under er det satt opp ulike utfordringer og hvilke tiltak lærestedene ønsker å sette i verk i forhold til studenter med ulike vansker.

Tabell 3.1 Oversikt over faglige utfordringer ved lærestedene

Studenter med...	Utfordringer	Tiltak
Psykiske lidelser	Bedre faglige/sosiale muligheter	<ul style="list-style-type: none"> - Prosjekt studie med støtte (SMS) i samarbeid med NAV, rådgivningstjenesten og studentsamskipnaden - Individuell oppfølging, samt i grupper - Tidsfleksibilitet - Støttesamtaler med rådgivningstjenesten med henvisning til helsevesenet
Synshemming	Studiemateriell i tilgjengelig format	<ul style="list-style-type: none"> - Informasjon til undervisningspersonalet - Klargjøre pensumlistene i god tid før semesterstart - Pensummateriell som skannes gjøres tilgjengelig i lesbart format av trykkeri - Fleksibel eksamenstilrettelegging - Lese- og skrivestøtte - Forelesningsnotater i forkant
Hørselshemming	Utfordringer spesielt i kommunikasjonssituasjoner i forelesninger, kollokvier og eksamen	<ul style="list-style-type: none"> - Informasjon til undervisningspersonalet - Auditorier med teleslynger og bruk av mikrofon - Rutiner på å bestille tolketjenester - Forelesningsnotater i forkant
Lese- og skrivevansker, dysleksi	Lese- og skriveferdigheter, stort pensum, lange skriftlige eksamener, mye engelsk litteratur	<ul style="list-style-type: none"> - Informasjon til undervisningspersonalet - Elektronisk studielitteratur - Taleteknologi, syntetisk stemme fra tekst - Alternativ litteratur på norsk i stedet for engelsk - Retteprogram på PC – Lingdys/skrivehjelp - Utvidet tid på eksamen pga lesehastighet - Alternativt muntlig eksamensform - Enerom eller små rom på eksamen pga konsentrasjonsvansker - Anonymisert dysleksiattest som vedlegg på eksamen

3.3.2 Fysiske utfordringer

Ledelsen om fysiske utfordringer

Ved en av høyskolene er det nedsatt en arbeidsgruppe som har til oppgave å arbeide med utforming av handlingsplan for studenter med behov for tilrettelegging. Arbeidsgruppen består av personer med god kjennskap til tematikken, det er en representant for funksjonshemmedes fellesorganisasjon, studenter med master i tilpasset opplæring og studenter som har prøvd ut høyskolen når det gjelder fysisk tilgjengelighet. Prorektor har så hatt gjennomgang av handlingsplanen, og det jobbes ved lærestedet med å gå gjennom og lage sjekklister for å se hva som har blitt gjort og hva som gjenstår. Prorektor er med på å jobbe med å finne ut hva som er status på planen. Når det gjelder fysisk utforming av lærestedet mener prorektor ved dette lærestedet at ansatte og LMU kommer for sent inn i prosessen i forhold til utformingen av bygningsmassen. Det nevnes eksempler med dører som er vanskelige å åpne og forelesningssaler som er tilrettelagt for rullestolbrukere, men der det ikke er tenkt tilgjengelighet også for de som foreleser.

Fysiske utfordringer i handlingsplanene

De to universitetene skriver i sine handlingsplaner at for å nå målet om at lærestedene skal være for alle, så søker de å utforme læringsmiljøet etter prinsipper om universell utforming. Samtidig uttrykkes en bevissthet på at universell utforming inkluderer mange, men ikke alle, i ordinære løsninger og at det her er behov for tilrettelegging for den enkelte som ikke kan nyttiggjøre seg universell utforming.

Det påpekes også i handlingsplanen for et av universitetene at det området lærestedet har kommet lengst på når det gjelder universell utforming er det bygningsmessige, og at det ved nybygg opplyses å tas hensyn til prinsipper om universell utforming så langt det er mulig.

Det fysiske omhandler ifølge handlingsplanen bygninger, uteareal eller transportmidler og lokalisering av førstelinje studieadministrative tjenester. Det gjennomføres også egne kartlegginger av fysisk tilgjengelighet ved lærestedet.

Når det gjelder tiltakene påpekes det i en av handlingsplanene at det handler om å "finne løsninger som reduserer behovet for spesiell og individuell tilrettelegging".

Det påpekes også i handlingsplanen for en av høyskolene at det allerede i rekrutteringsfasen må informeres om fysiske tilgjengelighet og gis informasjon om hva lærestedet gjør i forhold til tilrettelegging og studenter med behov for dette, og at denne informasjonen må være tilgjengelig i både studiehåndbok, på hjemmesider og annet informasjonsmateriell. I tabellen under er det satt opp ulike fysiske utfordringer lærestedene ser finnes og konkrete forslag til tiltak som lærestedene ønsker å sette i verk i forhold til studenter med ulike vansker.

Tabell 3.2 Fysiske utfordringer ved lærestedene

Studenter med...	Utfordringer	Tiltak
Synshemming	Framkommelighet i bygningsmassen. Utstyr som skjermleseprogram ved hjelp av syntetisk tale gjør det vanskelig å arbeide på lesesal	<ul style="list-style-type: none"> - Kontrastmerking av første og siste trappetrinn i trapper, glassdører, søyler osv - Plassering av skilter i øyehøyde - Bedring av lyssetting - Avtale med transportselskap om bedre signalisering av stoppesteder - Egen lesesalsplass
Bevegelseshemming		<ul style="list-style-type: none"> - Informasjon til personalet om anvendelig undervisningsrom - Universell utforming av bibliotekstjenester - Rom og adkomst tilrettelagt bevegelseshemmede - Fjerning av høydeforskjeller - Korte avstander til sentrale funksjoner (toalett, kantine, undervisningsrom) - Assistanse ved behov ift fysiske barrierer i bygningsmassen - Parkeringsplasser nær bygningsmasse
Hørselshemming		<ul style="list-style-type: none"> - Fjerning av unødvendig støy

Tilretteleggingstjenestens tiltak i forhold til fysiske utfordringer

Tilretteleggingstjenesten ved et av lærestedene har satt i gang tiltak for å hjelpe studentene med ulike fysiske forhold. Tilretteleggingstjenesten er behjelpelig med ulike hjelpemidler. Noen studenter søker om hjelpemidler gjennom NAV hjelpemiddelsentralen, da er kriteriene at vanskene må være av en viss varighet for at de skal få hjelpemidlene. Tilretteleggingstjenesten bistår også med å låne ut hjelpemiddel mens studenter venter på utstyr fra NAV.

Den fysiske plasseringen av tilretteleggingstjenesten tas også opp, og det fortelles om å samlokalisere tjenesten med informasjon sentralt. Idealet er at studentene som har behov for tilrettelegging kun har ett sted å henvende seg til om de trenger studentinformasjon eller helsetjenester. Med dette ønskes det å øke tilgjengeligheten og synligheten for studentene som kan ha bruk for tilretteleggingstjenesten. En av høyskolene kombinerer ordinær studieveiledning med tilretteleggingstjenesten, der kompetansen til vedkommende som innehar denne stillingen kan benyttes til å hjelpe studenter som i utgangspunktet ikke har oppsøkt tilretteleggingstjenesten med eventuelle tilretteleggingsbehov. Med økt tilgjengelighet på tjenesten omtales dette som å skulle være et lavterskeltilbud.

3.3.3 Sosiale utfordringer

Ledelsen

”Når det gjelder psykososiale faktorer har vi ikke vært like flinke og har en del utfordringer. Det er rett og slett jobbet lite med det”. Prorektor ved et av lærestedene ser dette klart gjennom brukerundersøkelser, og har lite kartlegging av det psykososiale miljøet. Prorektor forteller at det ved høyskolen har vært et fokus på det gjennom pedagogiske og på fysiske rammer og ønsker å bli mer bevisste på det.

Sosiale utfordringer i handlingsplanene

Sosialt liv og deltakelse i studentaktiviteter er en av utfordringene som listes opp i en av handlingsplanene til lærestedene som er med i studien. Sammen med lærestedets studentsamskipnad fokuseres det på å tilrettelegge et best mulig helhetlig læringsmiljø og målet er at alle studenter ved lærestedet skal ha et likeverdig velferdstilbud. Tiltakene for å nå dette målet er som følger:

- Det skal tilbys tilpassede boliger/ hybler for funksjonshemmede
- Utearealene ved studentboligene skal ha en universell utforming med optimal tilgjengelighet
- Studentskipnaden skal gi studenter med funksjonshemning hjelp ved privat hybelformidling
- Studentsamskipnaden skal ha en kontaktperson som – sammen med Høgskolens kontaktpersoner – kan bistå studenter med hjelp og tilrettelegging
- Studentsamskipnaden vil i samarbeid med Høgskolen kunne tilby kurs for studenter med lese- og skrivevansker
- Studentsamskipnaden har som huseier fokus på at Samfunnet og studentbarnehagene har en universell utforming med optimal tilgjengelighet
- Fadderordningen må ha planer og opplegg som inkluderer alle nye studenter

I denne handlingsplanen fokuseres det på studenttilværelsen som helhet. Lærestedet uttrykker at de ønsker å legge til rette forholdene for studentene slik at de skal få en best mulig studiesituasjon.

I 2005 bar handlingsplanene til de fire lærestedene preg av å være i en startfase, og klare intervjuene med tilretteleggingstjenesten ga klare signaler om at det var rom for mange forbedringer. Det ble også uttrykt en usikkerhet om hva handlingsplanene skulle favne. Ikke alle handlingsplanene hadde angivelser av hvilke tidsfrister de opererte med i forhold til gjennomføring av foreslåtte tiltak eller hvem som var ansvarlige for å følge opp tiltakene.

Handlingsplanene fra 2005 var svært ulike i form og innhold. I studien fra 2005 kom startvanskene med handlingsplanene og usikkerheten til en viss grad til syne gjennom at høyskolene kopierte universitetene i sine visjoner, mål og tiltak, samt hovedmålene for pedagogisk, sosial og fysisk tilgjengelighet. Fokuset i lærestedenes planer var i stor grad

på å være tilgjengelig for studentene: ” være tilgjengelig for funksjonshemmede studenter slik at de kan ta høyere utdanning og forskeropplæring på linje med andre studenter”. Det var også et fokus på å sørge for at studentene skulle motta tilstrekkelig informasjon til de studentene som trenger tilrettelegging.

Tilretteleggingstjenestens tiltak for studentenes sosiale utfordringer

Tilretteleggingstjenesten ved lærestedene har satt i gang en rekke tiltak for å hjelpe studentene med ulike utfordringer når det gjelder sosiale forhold. Ved et av lærestedene arrangeres det en velkomstuke for nye studenter. Fra lærestedets side er det ansatt flere studenter som jobber med tilbudet. Tilbudet innebærer at nye studenter blir hentet på flyplassen og det sørges for at studentene blir vel installert på sine hybler. Studentene har også anledning til å besøke et informasjonskontor der det i tillegg til brosjyre og annet informasjonsmateriale serveres vaffel og kaffe. For studenter med psykiske vansker er det igangsatt et samarbeid mellom tilretteleggingstjenesten, et helseforetak og lærestedet studentsamskipnad. Samarbeidet består av det gis et tilbud om studentassistentansvar. Dette innebærer at studentene som har behov for det, har muligheten til å ha en student som assistent. I tillegg har studentene gratis tilbud om psykolog.

Et tilsvarende prosjekt; “Studier med støtte” (SMS) retter seg mot studenter med store psykiske lidelser. Studentene får oppfølging fra to personer der målet er at dette tiltaket skal gjøre det mulig for studentene å studere ved lærestedet.

Tilretteleggingstjenesten ved et av universitetene forteller at de tar imot besøk fra rådgivere og elever fra videregående skoler. Dette er noe de ønsker å prioritere og ser det som viktige besøk for å informere og gjøre kjent hva lærestedet har å tilby kommende studenter og tenker med dette på å bedre overgangen fra videregående opplæring og til høyere utdanning for studenter. Når det gjelder overgangen til høyere utdanning, har også en av tilretteleggingstjenestene merket seg at foreldre til studenter med ulike utfordringer tar kontakt med tilretteleggingstjenesten på vegne av sine barn for å hjelpe til med å legge forholdene til rette.

Flere av lærestedene har laget eget informasjonsmateriale; studiestartbrosjyrer, egen nettside med informasjon til studenter med funksjonsnedsettelse, og det fortelles om informasjon som går kontinuerlig blir vist på monitorer i lærestedenes bygninger. Leder av tilretteleggingstjenesten ved et av universitetene har kjempet for å få inn informasjon om tilretteleggingstjenesten i opptaksbrevet som alle studenter får, noe som nå er tatt til følge.

3.4 Lærestedene om mangfold i studentmassen

Informantene ble bedt om å gi sine refleksjoner om hvordan de ved lærestedene opplever endringer i studentmassen ut fra en bred tilnærming til mangfoldsbegrepet. En bred tilnærming kan omfatte minoritetsspråklige studenter, internasjonale studenter, studenter rett fra videregående, studenter med realkompetanse, i tillegg til studenter med funksjonsnedsettelse. Lærestedene har erfart følgende:

Hvilke studenter ønsker lærestedene?

På spørsmål om ledelsen ved lærestedet tenker ivaretagelse av mangfoldet i studentmassen som et samfunnsoppdrag, svares det ved å snu på spørsmålet og heller spørre hva et universitet skal være? Det fortelles at universitetet har en stor samfunnsbyggende oppgave, men at det samtidig skal være et arnested for de beste hodene. Det fortelles at dersom universitetet rekrutterer smalt i den forstand at det kun rekrutteres studenter fra en bestemt bakgrunn er det liten sannsynlighet for at man favner alle de best egnede studentene. En smal rekruttering kan innebære at store grupper av studenter støtes bort. Her nevnes spesielt kvinner og minoritetsspråklige kvinner som ønskes rekruttert til lærestedet. Det uttrykkes at lærestedet ikke har råd til å støte bort store grupper – fordi de vil ha ”de beste hodene”. Universitetet ønsker med dette å favne flest mulig og åpne opp for alle grupper for å kunne få de beste studentene. Ved et av lærestedene fortelles det at de ønsker å legge til rette for mangfoldet av studenter og ønsker derfor studenter i alle aldre og som er motivert og ønsker å studere og delta aktivt i de utdanningstilbudene som tilbys. Det uttrykkes at det ikke ønskes en bestemt type studenter, men lærestedet ønsker seg dyktige studenter. Lærestedet forteller at de har et høyt fokus på kvalitet og at dette kan merkes av studentene ved at lærestedet likestiller studentgruppene ved å stille de samme krav til alle.

Antall søknader om individuell tilrettelegging av undervisning og eksamen øker.

Lærestedene forteller om større pågang på tilretteleggingstjenesten. Om denne økningen kun skyldes et økende antall studenter med behov for tilrettelegging eller at tilbudene fra tilretteleggingstjenesten har blitt flere vites ikke. Det er også større pågang av studenter som har behov for tilrettelegging under eksamen.

Andelen internasjonale studenter øker

Ved to av lærestedene fortelles det om et stort innslag av utenlandske studenter. Den opplevde endringen er at det stilles andre krav til lærestedet når det gjelder internasjonale studenter enn øvrig studentmasse. Med stort innslag av internasjonale studenter kreves det i større grad at lærestedet legger de sosiale forholdene til rette for å få et godt sosialt miljø blant alle studentene. Ved et av lærestedene som har fått en stor andel utenlandsstudenter har det kommet flere bekymringsmeldinger der utfordringene

går på det sosiale og det å finne felles møtepunkter for de norske og utenlandske studentene.

Adelen minoritetsspråklige studenter øker sakte over tid

Det tenkes også på mangfold i studentmiljøet, det sosiale miljøet, ved alle lærestedene i studien. Det ene forholdet dreier seg om integrering/inkludering i studiemiljøet, der det ved et av universitetene og en av høyskolene gjøres et bevisst arbeid rettet mot minoritetsspråklige studenter og omgang med alkohol. LMU ved lærestedene jobber med å endre det tidligere fokuset og servering av alkohol i tilknytning til fadderordningen og øvrige sosiale arrangement med tanke på å ta imot nye studenter på en mer egnet måte.

Nye utfordringer

Viserektorene og prorektorene er bevisst på at lærestedene merker endringer i søker- og studentmassen ved sine læresteder. Dette forklares ut fra endringer generelt i samfunnet. Det ligger altså i den generelle endringen i samfunnet. Prorektor ved en av høyskolene forteller at de merker at en stadig større del av ungdomskullene begynner i høyere utdanning og at de som lærested må tenke nytt i forhold til å møte denne studentmassen. Dette innebærer ifølge lærestedet at de i større grad enn tidligere må tenke på overgangen mellom videregående opplæring og høyere utdanning, på samme måte som det i dag gjøres i overgangen fra ungdomsskole til videregående opplæring i grunnopplæringen. En slik tenkning vil innebære og sørge for å tilrettelegge for at studentene som kommer til lærestedet får en god start i form av at høyskolen eller universitetet må forstå og møte studentene på deres kompetansenivå. Det uttrykkes at dette lærestedet er nødt til å ta hensyn til at kommende studentmasse har med seg de utfordringene som preger elever i videregående skole i dag, der det kan være vansker med matematikk og lese- og skriving. I denne sammenheng ses behovet for å få en god start og hjelpe nye studenter.

Studenter med funksjonsnedsettelse

Det kommer fra i informantenes refleksjoner at studenter med funksjonsnedsettelse er en av veldig mange "studentgrupper" som lærestedene forholder seg til. Det å tilrettelegge for studenter med funksjonsnedsettelse omtales imidlertid ål kunne oppleves som noe positivt for samtlige studenter og at det vil bedre studiemiljøet ved hele lærestedet.

3.5 Tilretteleggingsarbeidet ved lærestedene fra 2005 til 2010

Med pålegg om en tilretteleggingstjeneste, pålegg om å utarbeide handlingsplaner, lovendring av universitets- og høyskoleloven i 2005 og diskriminerings- og tilgjengelighetsloven i 2009 har lærestedene gradvis fått krav om å bygge opp et systematisk tilretteleggingsarbeid for studenter med ulike behov for tilrettelegging.

Studentene vi har intervjuet har ikke bare vært positive til tilretteleggingsarbeidet. I undersøkelsen fra 2005 uttrykte studentene at de stort sett var fornøyde med tilretteleggingstjenesten, men påpekte at det hadde vært for lite ordnede prosedyrer til å ta imot studenter med funksjonsvansker ved utdanningsinstitusjonene. Studentene etterlyste bedre prosedyrer ved instituttene og fakultetene i forhold til å ta imot og tilrettelegge for studenter med funksjonsvansker. Studentene syntes også at kommunikasjonen mellom tilretteleggingstjenesten ikke fungerte tilfredsstillende og uttrykte et ønske om at tilretteleggingen kunne foregå mer automatisk uten at den enkelte student selv måtte dobbelt kontrollere at de fikk tilrettelegging eller hva som er mulig tilrettelegging. Det var systemet og ikke personene i tilretteleggingstjenesten som utgjorde utfordringene.

I lys av utviklingen av den nasjonale politikken (samt krav gjennom lov) og økt heterogenitet i studentgruppen driver lærestedene et omfattende arbeid knyttet til tilrettelegging. Vår gjennomgang i dette kapitlet viser at lærestedenes selv erfarer en rekke utfordringer i dette arbeidet, faglig og fysiske utfordringer i særdeleshet.

4 Tilretteleggingsutfordringer i høyere utdanning sett fra studentenes perspektiv

Hvilke utfordringer møter studenter med behov for tilrettelegging i 2010 sammenlignet med situasjonen i 2005? Etter erfaring fra lærestedene med både egenopprettet og pålagt tilrettelegging og etter at en del av de viktigste tiltakene var iverksatt ble studentenes erfaringer i høyere utdanning belyst i 2005. Undersøkelsen tar for seg hvordan studenter med behov for tilrettelegging opplevde studiehverdagen med et særlig fokus på faglige, sosiale og fysiske tilretteleggingsutfordringer.

4.1 Studentperspektivet i 2005

Studentene ble stilt spørsmål om hvilke utfordringer de opplevde i studiehverdagen og vi fremhever her de forholdene som gav studentene store utfordringer i studiehverdagen, med særlig vekt på faglige og fysiske tilretteleggingsutfordringer.

4.1.1 Faglige tilretteleggingsutfordringer

Studielitteratur

Hovedproblemet for studenter som var blinde eller svaksynte var og ikke å få nødvendig tilrettelagt studielitteratur i tide. På grunn av studiestrukturen var det i liten grad fleksibilitet til å lese annen studielitteratur mens de venter på tilrettelagt studielitteratur fra Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek, NLB. Det var viktig at blinde og svaksynte studenter som var avhengig av å få tilrettelagt litteratur fikk denne tidsnok for å kunne gjennomføre planlagte studier. Studentene opplevde også at pensumlistene ble gjort tilgjengelige svært nært studiestart, eller at pensumlistene ble endret på kort varsel. Dette skapte problemer for synshemmede studenter i forhold til å få tilrettelagt studielitteratur gjennom NLB. Det er det enkelte institutt, fakultet eller avdeling ved de ulike lærestedene som lager pensumlistene. Som en følge av at pensumlistene ble for sent tilgjengelige for studentene, sendte Kunnskapsdepartementet (daværende UFD) brev til samtlige høyere utdanningsinstitusjoner der de ba utdanningsinstitusjonene om å sørge for at pensumlistene forelå i god tid før studiestart slik at studentene tidligere kunne sende inn sine lister til NLB og at de kunne starte sin produksjon på et tidligere tidspunkt enn tidligere.¹²

Studien viste også at det var problematisk for blinde og svaksynte studenter at de ikke fikk tilrettelagt all studielitteraturen, kun hovedlitteratur tilrettelegges, ikke

¹² Pressemelding Nr.: 48.05. <http://www.odin.dep.no/ufd/norsk/aktuelt/pressesenter>, datert 6.7.2005.

tilleggs litteratur: "Det er meningen at en må fordype seg i hvert fall to tilleggs litteraturbøker per emne per semester. Det betyr seks bøker du [blind og svaksynt student] ikke har tilgang på. Det er et ganske stort problem. Det betyr at folk må utsette eller slutte eller ta et annet studium de ikke ønsker å ta og det er ganske drastisk" (blind student).

Det ble også framhevet at noen av studentene mente det var behov for at de hele tiden måtte være strategiske, og hele tiden måtte tenke hva de burde gjøre og hvordan de skulle gjøre ting i større grad enn studenter uten vansker.

Man bruker veldig mye av studietida til å tenke strategisk. Du [studenten] bruker sommerferien til å tenke pensumlistene og det liker jeg ikke. Det er ingen andre som må gjøre det. Jeg vet om andre studenter med funksjonsnedsettelse som også sliter med dette og jeg synes det er unødvendig at vi må bruke studietiden og/eller fritiden på det (Blind student).

Når det gjelder studenter med lese- og skrivevansker har de ikke produksjonsrett ved NLB, kun lånerett. Dyslektikere og andre med lese- og skrivevansker som ønsker tjenester av NLB, er altså avhengig av at det er blinde eller svaksynte studenter som har fått produsert faglitteratur tidligere for at det skal være tilrettelagt faglitteratur tilgjengelig. Flere av studentene som hadde behov for tilrettelagt studielitteratur fortalte at det medførte mye ekstraarbeid for den enkelte, fordi de måtte bruke mye tid og energi på og skaffe til veie studielitteratur og annet opplæringsmateriale selv. Flere av studentene ga uttrykk for en oppgitthet over NLB og reglene for tilrettelegging av studielitteratur. En av studentene fortalte av vedkommende hadde gitt opp å få tilrettelagt studielitteratur gjennom NLB og begynte å skanne studielitteraturen selv, noe som resulterte i mindre tid til å lese til eksamen og til å skrive oppgaver.

Forelesninger og forelesningsnotater i forkant

Studenter som enten var blinde, svaksynte eller hadde ulik grad av dysleksi, uttrykte et ønske om å kunne få forelesningsnotatene som ble gjennomgått på forelesningene i forkant av forelesningene. Blinde og svaksynte kan nyttiggjøre seg notatene med å vite hva som skal gjennomgås på forelesningene, og studenter med dysleksi slipper å tenke på å konsentrere seg om å notere ned fra forelesningsnotatene samtidig med å høre etter hva foreleseren sier, noe som oppleves som svært vanskelig for personer med dysleksi. Studenter med dysleksi opplever at de må bruke mye tid og energi på å notere ned fra forelesningene: "Jeg må se på overheaden tre ganger for å vite hvordan jeg skriver et ord, mens de andre ser en gang eller at de ser ikke ser i det hele tatt fordi de vet hvordan det skrives. Jeg tar hver forelesning som trening" (student med dysleksi). For å være godt forberedt er det noen studenter som synes det er praktisk å gå gjennom forelesningsnotatene i forkant av forelesningene, men det er ikke bare enkelt å få tak i forelesningsnotatene slik som denne studenten fortalte om:

Det er én av seks forelesere som klarte å sende filene sine på forhånd til meg. Jeg har aldri problemer med at de sier nei, de sier bare at de har glemt det. Det er

forelesere som henviser til vitenskapelig autonomi og derfor ikke vil gi fra seg forelesningsnotatene. (Blind student 2005).

En annen student hadde fått et mer direkte og avvisende svar på at dette var ikke noe en av foreleserne til studenten ønsket: "Jeg ble fortalt at det var deres private notater og at det hadde jeg ikke noe med å se" (Student med dysleksi 2005).

Men det viste seg også å være problematisk å være student med nedsatt hørsel og ha behov for teleslynge i forelesningslokalene. Flere av foreleserne glemte til stadighet å benytte tilretteleggingsutstyret slik at denne studenten kunne høre. Studenten møtte liten forståelse og mente at foreleserne ikke forsto hvorfor vedkommende ba dem om å benytte FM utstyr for å høre foreleserne.

Evalueringsformer

Flere av studentene med dysleksi, var fortvilet over at den utvidete tiden på eksamen hadde blitt «halvert» med Kvalitetsreformen. Eksamener som før reformen var på åtte timer ga for eksempel én time utvidet tid for dyslektikere og andre med lese- og skrivevansker. Etter reformen, med endringer i kurs og emner, gikk tendensen i retning av mindre eksamener. På eksamener som er fire timer, ble utvidet tid på eksamen ofte satt til en halv time ekstra. Både studentene og tilretteleggingstjenesten fortalte at dette ikke var nok tid til å dekke det utvidet tid har som formål å gjøre. Selv om eksamenstiden var blitt redusert, var behovet for ekstra tid det samme. Studenter med utvidet tid har blant annet rett til å få eksamensoppgaven lest opp, det innebærer at studenten dette gjelder må forlate eksamenslokalet (om vedkommende sitter i ordinært eksamenslokale) for å få lest opp oppgaven for så å komme tilbake. Det innebærer også at studentene skal fortsette sin eksamen når de andre som ikke har utvidet tid på eksamen forlater eksamenslokalene. I tillegg viste det seg at omfanget av utvidet tid varierte innen fag og læresteder.

Engelsk som opplæringspråk

Undervisningsspråket er engelsk hvis utenlandske utvekslingsstudenter gjennom ulike program skal følge undervisningen. Dette gjelder i størst grad på masternivå. Da kan hele undervisningen legges om til engelsk (Brandt & Schwach 2005). For dyslektikere kan dette medføre problemer. En av studentene i undersøkelsen uttalte at utbyttet av forelesningene på engelsk avhang av forelesers språkkunnskaper. Vedkommende student hadde fulgt forelesninger der foreleser hadde engelsk som sitt førstespråk, og hadde ingen problemer med å følge undervisningen. Men der foreleser hadde forholdsvis svake språkkunnskaper både gjennom uttale og vokabular skapte dette problemer. «Snakker de i hele setninger, og har et bra ordforråd, så får du flyten. Men jeg klarer ikke å henge med når de snakker, stopper opp og bruker ord som ikke skal brukes, det blir bare surr. På morsmålet sitt klarer en jo å snakke mye mer dynamisk, og gjøre undervisningen

spennende.» Den faglige kvaliteten opplevdes altså som redusert når språkferdighetene til foreleser ikke var tilfredsstillende gode.

Egenstrategier

Flere av studentene forteller at de har utviklet egne strategier i sine studier for å kompensere for etter deres mening manglende tilrettelegging. Vi har allerede et eksempel på en student som gav opp å få tilrettelagt studielitteratur gjennom NLB og skannet sin egen litteratur. Under beskriver en student med nedsatt hørsel hva dette betyr for sin studiesituasjon.

Du får ikke den uttellingen som du normalt ville ha fått i forhold til innsats. Jeg ligger i øvre del av karakterskalaen og det har jeg alltid gjort. Men for å si det sånn at hvis mine medstudenter hadde lest like mye som jeg har gjort så ville de også ha ligget på det sjiktet. Eller kanskje ligget konsekvent på A. jeg må lese dobbelt opp det som de andre leser en gang fordi jeg ikke for eksempel får notert på forelesningene, for å være sikker på å ha fått med meg det som er. De andre kan gå hjem klokken 15:00 og sette seg ned en time med notatene og se over, og så har de fått det inn. Jeg sitter til klokken 21:00 og da har jeg kanskje enda ikke fått det med meg slik at jeg må lese det opp igjen en gang til før eksamen. Jeg får ikke vist det jeg normalt kunne ha fått (karakterer på eksamen). Vi blir ikke tatt hensyn til og ikke tas det hensyn til at jeg har noen utfordringer og at de legger til rette for at du skal kunne delta mest mulig på lik linje. Setter de seg på bakbeina for sånne enkle ting som å få kopier av notater (Student nedsatt hørsel 2005)

Andre studenter fortalte at de velger seg ut noen forelesere hvert semester som de forteller om sine funksjonsvansker til, og med dette forsøker å forplikte de utvalgte fagpersonene til å ta hensyn til de ulike vanskene. Dette for å slippe å måtte informere til mange personer, og for å unngå å bruke for mye tid og energi på å informere for å få den tilretteleggingen som vedkommende har behov for.

4.1.2 Fysiske tilretteleggingsutfordringer

Blinde og svaksynte studenter fortalte i 2005 at elektroniske læringsplattformer ikke var fullt ut tilgjengelige, fordi plattformene ikke var tilpasset de hjelpemidler blinde og svaksynte benytter. Elektroniske læringsplattformer eller «Learning Management System» (LMS) er en samlebetegnelse for ulike systemer som har det til felles at de skal organisere prosesser rundt læring, og beskrives å være en form for elektronisk klasserom der lærere og studenter logger seg inn på en nettside med brukernavn og passord, og får tilgang til en rekke 'klasserom'. Ulike typer elektroniske læringsplattformer kan tilrettelegge for ulike typer læring. Læringsplattformene har et stort potensial for administrative oppgaver, som utarbeiding av ukeplaner, elektronisk innlevering av oppgaver og felles meldingssystem.

Noen av studentene fortalte at de gjorde bruk av digitale mapper i undervisningssammenheng. Gjennom digitale mapper kobler systemet studentenes arbeid sammen med andre studenters arbeid og kommentarer de måtte ha, og lærernes kommentarer og oppgaver. Erfaringen med e-læringsplattformene for studentene i

studien som var blinde eller svaksynte, var at disse var vanskelig tilgjengelig fordi plattformene ikke var tilstrekkelig tilpasset de hjelpemidler blinde og svaksynte benytter.

4.2 Studentenes erfaringer anno 2010

Studentene ble stilt spørsmål om hvilke faglig-, sosiale- og fysiske utfordringer de opplevde i studiehverdagen. Vi vil også her fremheve de forholdene som gav studentene store utfordringer i studiehverdagen. I tillegg ble studentene spurt om sitt kjennskap til hvilke rettigheter de som studenter har i forhold til å være student med behov for tilrettelegging.

4.2.1 Studentene og faglige utfordringer

Forelesninger og forelesningsnotater i forkant

Forelesninger er en sentral del av studiene, og gjennom intervjuene blir det synliggjort ulike behov for tilrettelegging. Flere av studentene vi har snakket med forteller at de allierer seg med medstudenter og låner notater som en løsning på at de ikke får med seg innholdet i forelesningene. Dette er en løsning som flere av studentene uttrykker at de egentlig ikke er tilfreds med. En student som derimot er fornøyd med tilretteleggingen av forelesninger på sitt studium, forteller at alle forelesere og kursholdere på studiet får beskjed om at vedkommende som er blind er tilstede i forelesningene. På spørsmål om hva foreleser trenger å gjøre for å tilrettelegge forelesningene svarer studenten: "De fleste foreleserne har PowerPoint-disposisjoner som vises på stor skjerm, men alt blir lagt ut slik at jeg kan hente det ned. Foreleserne pleier å si fra slik at jeg vet hvor de snakker ut fra og noen ganger viser de lysark som ikke ligger på nettet og da sier de fra om det." Studenten synes dette er godt tilrettelagt og uttrykker fornøydhet over at all kursinformasjon og øvrig informasjon er tilgjengelig på nettet slik at det ikke er noe problem å følge med og få med seg hva som skjer.

Forelesningsnotater er også viktig for en av de andre studentene vi har snakket med. Studenten har sosial angst og forteller at det er til god hjelp og gå gjennom forelesningsnotater på egenhånd når studenten har dårlige perioder og ikke er i stand til å møte opp på forelesninger. Samme student forteller at det varierer om foreleserne legger ut notatene.

En av foreleserne legger ut absolutt alt av informasjon, og jeg føler da at jeg får med meg alle beskjeder uten at jeg må være der.

Det er bedre at foreleserne legger ut forelesningsnotatene, så kan jeg gå gjennom PowerPointene hjemme og eventuelt sende e-post til foreleser om det er noe jeg lurer på.

Studenter med dysleksi, dyskalkuli, lese- og skrivevansker har andre vansker når det gjelder å få med seg forelesningene på studiet. En student med dysleksi forteller følgende om sine behov for å ta opp forelesningene og de erfaringer det medførte:

Student: Jeg har prøvd å ta opp forelesningene. Noen lærere synes det er ok. Noen er ikke så glad i det.

Intervjuer: Sier de nei da?

Student: Noen merker du veldig godt på dem at de ikke liker det. Så etter at jeg har gjort det en time eller noe sånt så slår jeg av for da tenker jeg at det går bare ut over kvaliteten på forelesningen og så ødelegger det for de andre studentene også.

Intervjuer: Har du da i forkant snakket med foreleser?

Student: Jeg spør alltid i forkant og forteller at jeg har dysleksi og så spør om jeg kan ta opp slik at jeg kan gå gjennom det etterpå og skrive bedre notater.

Felles for studentene med lese- og skrivevansker er at de uttrykker at de får mer ut av å følge forelesninger enn og kun å lese pensum på egenhånd. Flere forteller at det er vanskelig for dem å tilegne seg innholdet til det de leser på grunn av de vanskene og at de bruker mye lenger tid på å lese og tilegne seg pensumet på egenhånd.

Studielitteratur

Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek (NLB) produserer og låner ut lyd- og blindeskriftbøker til blinde, svaksynte og andre som har vansker med å lese trykt tekst. I 2008 ble det inngått en lydbokavtale mellom staten og rettighetshavere, som ifølge NLB gjorde at det ikke lenger er ventelister på lydbøker. Ifølge NLB ble det også på dette tidspunktet endring i teknologien (talesyntese) som gjorde det mulig å produsere flere og bedre pensumbøker på lyd. Studentene vi har intervjuet i 2010 har ikke problemer lang produksjonstid hos NLB. På spørsmål om studielitteraturen kommer tidsnok svarer en student som er blind følgende:

Jeg sender en pensumliste i forveien når tiden for å sende pensumliste for neste semester har kommet, og da rekker de [NLB] å produsere pensumbøker. Til nå har det gått veldig greit. Jeg pleier å sjekke om det er endringer i pensumlistene neste semester, men det er ikke ofte og da går det veldig greit.

Blinde og svaksynte har altså produksjonsrett ved NLB, men dette gjelder kun for hovedlitteraturen, støttelitteratur omfattes ikke av dette og en av studentene har følgende ordning for å skaffe seg støttelitteratur i et lesbart format: "Selvvalgsbøker det produserer de [NLB] ikke, de [NLB] produserer kun obligatorisk pensumlitteratur. Men jeg har en lese- og sekretærhjelp som kan hjelpe meg med å skanne slike ting. Jeg har en egen skanner". I tillegg er lese- og sekretærhjelpen behjelpelig med og framskaffe filer på nettet som er vanskelig å lese og da konverteres filene til et mer lesbart format for meg. Flere av studentene med dysleksi og lese- og skrivevansker ønsker pensumlitteratur innlest på lydbøker, og forteller at det er en fordel for å tilegne seg stoffet og lese i boken samtidig med å høre boken bli lest høyt. Flere av studentene har også uttrykt usikkerhet om bøker finnes og om de kan låne.

Eksamen og alternative evalueringsformer

Når det gjelder eksamen og alternative evalueringsformer er det viktig for studentene at dette fungerer som det skal når dagen for eksamen har kommet. Studentene har gjort seg noen erfaringer når det gjelder forlenget tid på eksamen og det fortelles om ulike praksiser når det gjelder å gi forlenget tid på eksamen. En av studentene vi har snakket med har satt seg inn i og lest lærestedets regelverk og funnet ut at to timer forlenget tid på eksamen er standard og skal ifølge studenten gjelde uansett lengde på eksamen. Studentens erfaring er at det er vanskelig å få disse to timene. Det fortelles at vedkommende må diskutere med eksamensvaktene. Studenten forteller videre:

På hver eksamen må jeg stå der og krangle med eksamensvaktene. Så ringer de til de som er ansvarlig for å spørre om det stemmer og alle som er tilstede hører at jeg skal ha to timer. Jeg får en dårlig start på eksamen og må forklare de som spør hvorfor jeg trenger to timer i etterkant av eksamen (Student sosial angst).

Studenten forteller at dette er en stor påkjenning og at det virker inne på gjennomføringen av eksamen. Vedkommende får innvilget to timer ekstra tid på eksamen, men beskjeden om dette kommer altså ikke fram til eksamensvaktene. I tillegg opplever studenten at andre spør om årsak til forlenget tid på eksamen, og studenter som har mindre enn to timer ønsker å vite årsak til at vedkommende får to timer. Studenten ønsker seg eksamen på eget rom for å unngå disse situasjonene og fordi det er en påkjenning å sitte på stor sal og gjennomføre eksamen og ha sosial angst.

Utvidet tid på eksamen er en form for tilrettelegging som er aktuell for studenter med ulike vansker. En av studentene beskriver hvordan denne tiden benyttes:

Utvidet tid er ikke slik at jeg bruker den ekstra tiden, men det demper stressnivået å vite at jeg kan sitte der lenger. Det er stor forskjell. På tre timer får jeg en halv time og en time på fem timers eksamener. Det er bra for meg og det holder for meg. Jeg bruker nok ikke hele tiden på eksamenene, men det er mer den beroligende effekten det gir (Student Asperger).

Andre studenter har andre behov for tilrettelegging i eksamenssituasjonen. En student som er blind forteller at vedkommende har anledning til å hente opp lover fra lovdata fordi dette er den måten studenten har anledning til å lese lovene. Dette gjøres under oppsyn. Studenten er svært fornøyd med denne formen for tilrettelegging under eksamener og opplever at det er stor grad av forståelsesfullhet for dette.

En av studentene med dysleksi, lese- og skrivevansker får innlest eksamensoppgavene på lyd. Studenten spør selv sine forelesere om å gjøre dette. Studenten forteller videre at en del av tilretteleggingen på eksamen er at faglærer leser gjennom besvarelsen til studenten umiddelbart etter at besvarelsen er levert og ber studenten forklare muntlig der besvarelsen er uklar eller der det er ufullstendige setninger. Dette er den eneste formen for tilrettelegging denne studenten med dysleksi får, og studenten uttrykker at gjennom denne formen for tilrettelegging får vedkommende vist sin kunnskap. En annen student forteller at det å kunne benytte PC har stor betydning for gjennomføringen av

eksamen: "Jeg blir stresset av å skrive for hånd, det er lettere for meg å holde system og orden og det har jeg lyst til å ha og det er bedre med en PC. Det er bare det jeg får. Jeg søkte om å få assistent. Sånn til å få hjelp til planlegging og sånn, men det fikk jeg ikke" (Student Asperger).

Hjelpelærer, organiseringshjelp, lese- og sekretærhjelp

Det er flere tilretteleggingsordninger for studenter som har behov for ulike former for faglig assistanse i sine utdanningsløp. Nedenfor skal vi vise eksempler på noen av disse ordningene, En av studentene som har sosial angst og forteller at det til tider kan oppleves som tungt å følge forelesninger. I ett av fagene møtte studenten på de første forelesningene, for så å ta faget hjemme med hjelpelærer. Studenten beskriver dette som en god ordning. Det har ikke vært helt uproblematisk for denne studenten å få hjelpelærer, og han/hun mener at ordningen som går gjennom NAV gir hjelpelæreren for lite betalt til at det rekrutteres gode nok hjelpelærere.

Jeg ønsker helst en student som hjelpelærer og lærestedet har forsøkt å gi meg en faglærer. Faglærere har liten mulighet til å være fleksibel. Jeg har behov for å jobbe litt i helgene og det er vanskelig for lærerne. Da har jeg endt opp med masterstudenter og stort sett internasjonale masterstudenter. Det har vært en del utfordringer for eksempel språklige. Jeg kan sitte i forelesningene og ha det skikkelig ukomfortabelt og da har jeg ikke utbytte av forelesningene. På de dårlige dagene kan jeg ikke dra på skolen. Med en hjelpelærer kan vedkommende komme til meg og så er det vi to. Man må jo presse seg selv litt på dette for man skal jo ut i arbeidslivet.

En helt annen type ordning er rettet mot studenter som har behov for å få hjelp til å strukturere hverdagen. Ved et av lærestedene er det igangsatt et iPhone prosjekt i samarbeid med NAV og lærestedet, der studenter som har behov for det har fått utdelt hjelpemidler (en PC og en iPhone) som skal lette studiehverdagen. iPhoneen skal hjelpe til med å strukturere hverdagen. Studenten vi har snakket med synes dette fungerer veldig godt og at vedkommende også fungerer bedre. Medfølgende programvare fungerer slik at når studentene legger inn noe på PC 'en eller telefonen, så oppdateres PC 'en, samt at det automatisk lagres på et eget internettområde. Studenten beskriver sin bruk av denne formen for tilrettelegging på følgende måte: "Jeg kan dra opp iPhoneen min og lese pensum på telefonen min om jeg sitter 20 minutter på bussen.

Noen studenter har behov for hjelp i studiesituasjonen og noen har lese- og sekretærhjelp. Lese- og sekretærhjelp er som regel medstudenter og hjelper til med for eksempel å skanne studielitteratur som ikke er tilrettelagt. I og med at NLB tilrettelegger kun hovedlitteratur og ikke er støttelitteratur dette et behov for studenter som er blinde eller har nedsatt syn.

4.2.2 Studentene og fysiske utfordringer

Noen av studentene vi har snakket med har behov for tilrettelegging for å løse fysiske utfordringer i studiehverdagen. For noen av studentene er disse tilretteleggingene av helt avgjørende betydning for at de skal kunne gjennomføre sine studier

Egen lesesalsplass og leserom

Lesesalsplasser er et knapt gode. En av studentene vi har intervjuet beskriver det å få fast lesesalsplass som sin form for tilrettelegging og som en nødvendighet for å kunne studere.

Jeg har fått lesesalsplass for å tilrettelegge i studiene mine. Jeg har fått nøyaktig den lesesalsplassen jeg ville ha. Det har jeg søkt veldig spesifikt om fordi den ligger helt ideelt til for meg, jeg har også forlenget tid på eksamen, pc og enerom (Student ADHD).

Studenten beskriver at både auditive og visuelle forstyrrelser, altså bevegelser og lyder, rundt studenten forstyrrer konsentrasjonen. Derfor var det også spesielt viktig for studenten å få den plassen som ga minst forstyrrelser og tilhørte den roligste delen av lesesalen. For en annen student, som er blind, oppleves det som en god hjelp å ha eget leserom for å oppbevare PC utstyr som ifølge beskrivelsen tar stor plass og som ville ha vært vanskelig å frakte rundt.

Ledsager

En student som er blind benytter ledsager for å forflytte seg rundt på lærestedet. Det er vanskelig å skulle gjøre dette på egenhånd, i og med at forelesningene er spredt rundt på forskjellige bygninger. Studenten har valgt en medstudent fordi det ville vært for tungvint ifølge studenten og hatt en person som kun hadde som oppgave å være ledsager. Nåværende ordning med medstudent som ledsager synes studenten fungerer bra. Også studenter som skal på studietur har behov hjelp til det praktiske har behov for ledsager, dette er en ordning som ikke lærestedene omfattes av.

Ekstraustyr

Noen av studentene oppgir at de har behov for ulike former for ekstraustyr for å kunne studere. Dette kan være svært enkelt utstyr som for eksempel denne studenten: "Jeg har ryggproblemer og trenger en god stol og sitte på. Om jeg sitter hardt får jeg ryggsmertene og smertene påvirker konsentrasjonen."

4.2.3 Studentene og sosiale utfordringer

Sosiale utfordringer som studentene forteller er utfordringer i deres studiehverdag er svært forskjellig. Det omfatter alt fra boforhold, til det å fungere sosialt sammen med andre.

Å fungere sosialt kan være en utfordring

En av studentene forteller at det kan være en utfordring å fungere sosialt i studiesammenheng.

Jeg er en veldig sosial person. Jeg tar veldig gjerne rommet når jeg kommer og er veldig tydelig. Det jeg sliter med er at jeg kanskje ikke er så sensitiv i forhold til andre og det er noe jeg hele veien har prøvd å justere meg etter så lenge jeg har visst om diagnosen min og de vansker det medfører. Jeg prøver hver eneste dag å justere meg etter den sosiale konteksten. Jeg synes jeg mestrer det veldig bra. Men nederlagsfølelsen blir desto større når jeg skjønner at jeg ikke har gjort det. Det er vanskelig. Det skjer noen ganger (ADHD).

Studenten har ikke-synlige vansker og har et ønske om å være åpen om diagnosen sin, men ønsker ikke at "folk skal definere meg ut fra den. Jeg vil at de skal bli kjent med meg for den jeg er. Jeg blir ofte veldig lei meg når folk snakker høyt om det til andre som ikke visste om det fra før. Samtidig så er det vanskelig for folk å forstå hvorfor jeg kommer til kort noen ganger når de ikke vet at jeg har ADHD".

En annen student forteller at det å ha Asperger innebærer at vedkommende må begrense den sosiale aktiviteten fordi det blir for slitsomt, dette er sammenfallende med det som studenter med psykiske vansker forteller om i forhold til sosiale utfordringer.

Jeg kan ikke delta på mye av det sosiale, det blir for slitsomt for meg. Det har tatt meg en del år å lære at det er greit og ikke få med seg alt. Jeg må avgrense det og det er ikke noe stort problem for meg. Det er veldig koselig å være sosial, men å være med folk det er det som er mest slitsomt for meg.

En annen av studentene, som sitter i rullestol, forteller om et "bli-kjent-opplegg" i regi av lærestedet der vedkommende ikke ønsket å delta fordi opplegget besto i å skulle stå i ring og bevege seg rundt i ringen. Vedkommende opplevde det som både lite ønskelig og ubehagelig å bli oppfordret til å delta i alles påhør, til tross for at vedkommende takket nei ved første forespørsel.

Boforhold

Flere av studentene vi har intervjuet i 2010 har flyttet for å studere, det synes ikke å ha vært noe stort problem å finne bolig. Noen har flyttet inn sammen med en kjæreste som allerede var etablert på studiestedet, andre forteller om at det var uproblematisk å skaffe bolig. To av studentene i 2010 oppgir at boligen måtte være spesialtilpasset til en viss grad for å kunne være funksjonell i forhold til behov. Dette innebar behov for ekstra plass for å kunne benytte prekestol eller lignende hjelpemidler for å ta seg fram i leiligheten.

Økonomiske forhold

Studentene finansierte studiene på ulike måter gjennom lån og stipend, kombinert med jobbing eller yrkesrettet attføring.

Om ikke NAV hadde betalt så hadde jeg aldri vært venn med Lånekassa. Jeg tror jeg kommer til å bruke fire år istedenfor tre år. Det må jeg kjempe for. NAV vil

kutte meg etter tre år og det er litt rart. Jeg tok videregående på ett år for det var ikke aktuelt å bruke tre år på det og da støttet NAV meg. Nå har jeg snart gjennomført tre år i høyere utdanning. Jeg stryker ikke i fag, jeg utsetter fag og vil heller gjøre det bra istedenfor å stryke i fag.

Studenten er fast bestemt på å gjennomføre påbegynte studier, men ser at det kan bli vanskelig i forhold til NAVs bestemmelser. En av de andre studentene finansierer studiene sine gjennom både lån og stipend, og noen ganger gjennom lån og inntekt ved siden av studiene:

Jeg finansierer studiene gjennom lån og stipend. Men mange ganger får jeg ikke stipendet mitt fordi jeg tjener for mye. Sånn er det når man er hyperaktiv, vet du, da kan man jobbe mye ved siden av. Jeg har tre jobber ved siden av studiet mitt, men nå blir det vanskeligere å jobbe fordi jeg har så mye praksis, jeg har rett og slett ikke tid til å jobbe, men det står i alle fall ikke på viljen (Student ADHD).

4.2.4 Hvordan vet studentene hva de kan få av tilrettelegging?

Eget ansvar og evner til å spørre seg fram

Generelt sett kan det sies at studentene ikke i stor grad har inngående kjennskap til regelverket for tilrettelegging ved de ulike lærestedene, noen uttrykker også en usikkerhet på om de vet tilstrekkelig nok til å kunne få de tilretteleggingene som er tilgjengelige. Flere av studentene forteller at de har ervervet seg informasjon gjennom lærestedenes nettsider. Et generelt inntrykk er at studentene søker smalt når det gjelder kunnskapen de er ute etter. Studentene finner fram kun til de tingene som de har behov for å vite.

En student som er blind kan fortelle at det så langt har vært veldig greit å få tilrettelegging fordi det ble opprettet en kontakt allerede på videregående skole og vedkommende har fått det som trengs av tilrettelegging. Men det påpekes samtidig: "Men så vet jeg jo ikke om det er ting jeg ikke har fått og som jeg har rett på." Den samme studenten var usikker på om studenter som er blinde har rett til å få produsert tilvalgs bøker og tok selv direkte kontakt med NLB og fikk til svar at det er kun hovedlitteratur som tilrettelegges og ikke støttelitteraturen. Dette beskrives av studenten å være vedkommende egen strategi på å finne ut av ting, nøste seg fram ved å spørre instansene som antas å være ansvarlige.

Det fortelles også om at studenter møter ansatte ved lærestedet som de mener ikke kjenner regelverket godt nok og har utviklet egne strategier for å tilegne seg kjennskap til rettighetene: "Da jeg havnet i NAV-systemet måtte jeg sjekke opp alt selv. Det er så mye lover og regler at det er sjelden du møter folk med god oversikt. Da må du være en ressurs for deg selv." Det å være en ressurs for seg selv eller sin egen advokat er et syn som støttes av flere av studentene.

Tilretteleggingstjenesten oppleves som synlig noen ganger og usynlig andre ganger

Tilretteleggingstjenesten er en kilde til få tilegne seg informasjon om og orientere seg om hvilke former for tilrettelegginger som er aktuelle for studentene ved lærestedene.

Utfordringen er om studentene vet om tjenesten. Informasjon om

tilretteleggingstjenesten, og hva de kan tilby, har det ved ett av lærestedene blitt

informert om gjennom studenter ansvarlig for fadderordning for nye studenter.

Studenten forteller at vedkommende fikk hjelp til å søke om tilrettelegging gjennom

studenten som informerte om tjenesten. En av studentene opplever tilbudet om

tilrettelegging som usynlig: "Det jeg har observert selv er at tilbudet er veldig usynlig.

Man vet ikke om det med mindre man går bevisst inn for å finne det, man vet ikke hva

man har rett til og hva man kan få hjelp til" (Student Asperger).

For en av studentene var det en selvfølge at det skulle være tilrettelegging også i høyere utdanning, og han/hun hadde ingen problemer med å finne fram til

tilretteleggingstjenesten:

Alt det praktiske rundt det bare visste jeg at jeg hadde krav på, men selve studiesituasjonen kan ikke universitetet hjelpe meg med og det er der mange blingser ut. For det er mange studenter som vet at om de skriker høyt nok så får de hjelp men så er det kanskje ikke alle som får hjelp til det de ønsker å få hjelp til – alt annet enn det praktiske – studiesituasjonen (Student ADHD).

Studenten peker også på et viktig punkt når vedkommende snakker om det å få den typen tilrettelegging som trengs.

Foreldre hjelper til

Studentene har fortalt, at foreldrene gjennom hele utdanningsløpet fra barne- og ungdomsskole og videregående opplæring vært "advokater" for sine barn og sørget for at barna har fått en best mulig skolegang. I høyere utdanning står foreldrene fortsatt på for sine barn. Studentene forteller at foreldre har hjulpet dem med å finne fram til

tilretteleggingstjenesten, finne fram til personer som har kompetanse til å besvare

spørsmålene, finne fram til frister det må søkes for å få tilrettelegging når studentene skal begynne på lærestedet og ved eksamen og så videre. En av studentene forteller at en av

foreldrene tok kontakt med tilretteleggingstjenesten og forhørte seg om framgangsmåten

for å få tilrettelegging på eksamen. Resultatet ble som følger:

Da var jeg akkurat i siste liten for å søke om utvidet tid på eksamen og rakk ikke å søke om PC på første semester. Andre semester søkte jeg om det og det var stor forskjell for meg å bruke PC på eksamen. Det påvirket absolutt eksamensresultatene mine. Andre semester var jeg også mer vant til å være student og var mindre stresset, men jeg tror også at det påvirket eksamensresultatene mine, men også hvor mye stress det la på meg.

Studentene er bevisste på hva de har rett til på grunn av tidligere erfaring.

Man må vri det til noe positivt min inngang på å forklare dette er at dette klarer jeg med litt tilrettelegging, istedenfor å problematisere. Jeg må forklare hvordan

dette påvirker meg og kunnskaper at det ikke har noe med kunnskaper å gjøre. En foreleser trakk på skuldrene og sa hva han skulle gjøre.

4.2.5 Kommunikasjonsutfordringer

Kommunikasjonsutfordringer handler om hvordan studentene møtes av tilretteleggingstjenesten, ansatte ved fakultetet eller instituttet ved lærestedene. Vi har snakket med to studenter som har helt forskjellige møter med sitt lærested og sin tilnærming til å få tilrettelegging i sine studieløp.

En blind student forteller om kontakt med lærestedet allerede fra siste året på videregående. Studenten fikk hjelp av lærer på videregående til å opprette kontakt med lærestedet og tilretteleggingstjenesten før studiestart. Studenten visste da at det var bare å ta kontakt om det skulle være noen behov. Studenten sier følgende om dette: "Det meste av det jeg har spurt om har jeg fått gjennom fakultetet, og de har vært hjelpsomme. Det å sette opp nødvendig datasystemet har tilretteleggingstjenesten vært behjelpelig med." Den andre studenten opplever ikke å bli møtte særlig positivt ved sitt lærested. Vedkommende forteller at det er noen unntak, men det generelle inntrykket til denne studenten er at de administrativt og faglig ansatte: "er overarbeidet og har ikke tid til å sette seg ned med deg og ta den gode samtalen. Det blir også et problem, når man utsette fag eller skyver på fag. Da kreves det at lærestedet må jobbe litt for å sette sammen riktige brikker" (Student sosial angst).

Når du har bytta noen fag og det blir jobb for dem [fagansatte], så er du [studenten] ikke særlig populær. Det er vanskelig fordi du ikke vet hvem du skal henvende deg til for å få hjelp. Det er ikke én person som jobber med det. Derfor blir du sendt rundt til forskjellige personer.

Flere av studentene vi har snakket med har vurdert om de skal synliggjøre ikke-synlige vansker for ansatte og medstudenter. En av studentene som har vurdert dette og informert om sine psykiske plager opplevde en distanse med kontaktpersonen på sitt studium. En annen student som også har psykiske vansker har valgt ikke å fortelle dette til fagpersoner på sitt studium fordi vedkommende mener at det ikke medfører noe i det hele tatt og mener at ansatte ikke bryr seg om det. Her velger studentene svært forskjellige strategier.

4.3 Studentenes erfaringer i 2005 og i 2010

Noen av studentenes utfordringer har blitt borte

Studenter i 2005 møtte en del utfordringer i sin studiehverdag. Noen av disse utfordringene er borte i 2010. Dette gjelder for eksempel tilrettelegging av studielitteratur der endringer i produksjonsforholdene medførte større kapasitet til å tilrettelegge for flere. I dag opplever ikke studenter med behov for tilrettelagt studielitteratur noen køer for dette tilretteleggingstiltaket.

Studentene har fått et bredere tilbud av tilretteleggingstiltak

Studenter med psykiske vansker, ADHD, Aspergers syndrom og andre er mer synlige i framstillingen av studenter som har behov for tilrettelegging i 2010 enn det som var gjeldende i 2005. Dette har medført at blant annet tilretteleggingstjenesten i egen regi eller i samarbeid med NAV har utarbeidet nye tilretteleggingstiltak for studenter med behov for tilrettelegging.

Holdninger til studenter med behov for tilrettelegging kan fortsatt bli bedre

Studentene som ble intervjuet i 2010 var generelt sett fornøyd med måten de ble behandlet på ved lærestedene. Til tross for dette fortalte enkelte av studentene om episoder der de følte seg krenket og rett og slett diskriminert. Eksempelvis kunne dette være forelesere som ikke forsto hvorfor en student med dysleksi ønsket forelesningsnotater i forkant av forelesningene, en student med sosial angst som foran hele eksamenslokalet måtte begrunne sitt behov for forlenget tid, eller at en student med dysleksi ville bytte retning innenfor sitt påbegynte studium for å kunne spesialisere seg på det som studenten selv mente å være god på.

5 Tilretteleggingsutfordringer i høyere utdanning

Rapporten reiser tre overordnende spørsmål knyttet til kjennetegn ved det vi har kalt for mangfoldspolitikk i høyere utdanning, lærestedenes tilretteleggingspraksis, deres utfordringer, suksesskriterier, og studentenes erfaringer i høyere utdanning anno 2010. Vi ønsker her å trekke fram det informantene vektla som de sentrale tilretteleggingsutfordringene i høyere utdanning.

5.1 Nasjonal politikkutvikling som drahjelp i tilretteleggingspraksis

Vår gjennomgang av utviklingen i det vi har kalt en mangfoldspolitikk for høyere utdanning synliggjør to sentrale utviklingstrekk. For det første har lærestedene fått et tydelig ansvar for å legge til rette for en utdanning for alle, gjennom krav om kontaktperson for studenter med funksjonsnedsettelse, krav om individuell tilrettelegging og krav om universell utforming knyttet til fysiske, sosiale og faglig forhold ved lærestedene. For det andre kjennetegnes utviklingen av at omfanget av tilretteleggingsarbeidet utvides både når det gjelder antall studenter og typer av tilretteleggingstiltak. Lærestedene utformer sin tilretteleggingspraksis i lys av utviklingen i den nasjonale politikken.

5.1.1 Virkemidler i praksis: en lov er en lov

Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven vedtas på et tidspunkt der lærestedene allerede har en etablert tilretteleggingspraksis og som allerede gjør et arbeid i forhold til tilrettelegging. Ikke minst har lærestedene en egenutvikling i forhold til å tilrettelegge for studentene.

Konkrete implikasjoner for praksis av lovvedtaket er likevel tydelige.

Tilretteleggingstjenesten er bekymret for om de skal få saker som omfattes av Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven. Et av lærestedene er spesielt bekymret for at de ikke er godt nok forberedt spesielt når det gjelder IKT. Det uttrykkes en usikkerhet på om det ved lærestedet er mangler som ifølge loven burde ha vært på plass.

Den samme usikkerheten som vi så for lærestedene når det gjaldt utarbeidelse av handlingsplan og det å ha en egen tilretteleggingstjeneste for studenter med funksjonsnedsettelse kan sammenlignes med refleksjonene som gjøres ved lærestedene i lys av loven. Tilretteleggingskravene har vært kjent for lærestedene før diskriminerings- og tilgjengelighetsloven trådte i kraft. Forskjellene på lovene er at diskriminerings-

tilgjengelighetsloven er sanksjonerbar, det er ikke universitets- og høyskoleloven. Utfordringen for lærestedene er at loven ikke gir "oppskrifter" for hvordan lærestedene skal tilrettelegge. Slik sett belyser datamaterialet hvor sammensatt samspillet mellom politiske vedtak, lov endringer og nasjonal politikktutforming er.

5.1.2 Virkemidler i praksis: handlingsplaner som arbeidsverktøy

Handlingsplanene for studenter med funksjonsnedsettelse synes å ha fått status som et praktisk redskap for arbeidet med tilretteleggingen. I 2005 var det stor usikkerhet med tanke på handlingsplanene og hva de skulle inneholde. Fra 2005 og til 2010 har handlingsplanene ved de lærestedene som har laget nye handlingsplaner utviklet seg. Handlingsplanene kan fortsatt sies å være preget av å være svært ulike i form og innhold, og sees i sammenheng med strategier på universell utforming som praksis ved lærestedet.

Planene som foreligger synes å være bedre på klare tiltak, gjennomføringstidspunkt og hvem som er ansvarlig enn hva som var gjeldende i 2005. Handlingsplanene gir også uttrykk for at de fleste av tiltakene som settes i gang for å øke fysisk, sosial og faglig tilgjengelighet ved lærestedet bedrer forholdene for alle, både ansatte og studenter.

De fysiske utfordringene er det feltet lærestedene i størst grad knytter til begrepet universell utforming. Her opplever lærestedene at det er klare retningslinjer for hvilke krav som settes til lærestedene. Dette har mest sannsynlig å gjøre med press fra interesseorganisasjoner og det fokus lovgivningen om universell utforming har medført.

5.2 Større studentmangfold gir sammensatte tilretteleggingsutfordringer

En mer sammensatt studentgruppen betyr at studentenes forutsetninger, forventninger og behov i høyere utdanning er svært forskjellig. Større bredde og mer variasjon i studentgruppen kan blant annet innebære at behovet for oppfølging av studentene blir større, men også at typer av tilretteleggingsbehov og inkluderingstiltak lærestedene utformer og administrerer blir mer sammensatt. Denne rapporten har tatt utgangspunkt i en endret universitets- og høyskolelov og ny lovgivning gjennom diskriminerings- og tilgjengelighetsloven som har til hensikt å bidra til å fremme fokus på like muligheter til å ta høyere utdanning og dermed også på underrepresenterte eller såkalte marginaliserte grupper.

Studien av lærestedenes arbeid med tilrettelegging i praksis i lys av virkemidler for å fremme utdanning for alle, viser at spesielt to spørsmål er sentrale for lærestedene: hvem skal det tilrettelegges for og hva skal være omfanget på tilretteleggingen?

5.2.1 Hvem skal det tilrettelegges for?

Lærestedene erfarer en økning i antall studenter som har behov for en eller annen form for tilrettelegging. Studenter med funksjonsvansker, er en av mange "studentgrupper" lærestedene skal ivareta. Dette blir en liten del av det daglige, men ikke en uvesentlig del. Allerede i 2005 var det diskusjoner internt ved lærestedene om hvem de skulle tilrettelegge for. Det synes å være en selvfølge at studenter med diagnoser får tilrettelegging. Studenter med behov for tilrettelegging av sine studieløp er imidlertid en sammensatt gruppe. Tilretteleggingstjenesten erfarer at deres arbeid reiser en rekke problemstillinger knyttet til spørsmålet om hva slags tilrettelegging man har *krav på* – tilretteleggingstjenesten stiller her spørsmålet om "hvor langt de ved lærestedene skal gå" i å tilrettelegge for studentene. Dette er et spørsmål som lærestedene må ta med seg videre i tilretteleggingsprosessene ved det enkelte lærested.

5.2.2 Omfang av tilrettelegging: Hvor langt skal lærestedene gå i å tilrettelegge?

Refleksjonene i datamaterialet gjengir usikkerhet når det gjelder hva som skal være svaret på dette spørsmålet. Lærestedene har i ulik grad tilretteleggingstilbud for studentene som dekker både faglige og fysiske forhold, samt sosiale forhold. Lærestedene erfarer flere tilfeller der studentene ikke når sine mål og der spørsmålet blir om hvordan lærestedet skal forholde seg når det ved lærestedet er tilrettelagt på best mulig måte og studenten ikke oppnår sitt studiemål. Hva da? Lærestedene uttrykker en bekymring om dette og om det ikke tilrettelegges i tilstrekkelig grad, samtidig som det ønskes en nasjonal diskusjon om hvor lang lærestedene skal gå i å tilrettelegge. Dette er en utfordring til Universell som er et forum der tema i forhold til tilrettelegging i høyere utdanning kan tas opp og diskuteres nasjonalt.

5.3 Iboende kultur for tilrettelegging? Lærestedenes egenprosess

Tilretteleggingspraksis ved lærestedene har gått parallelt med samfunnsutviklingen. Mangfold i studentgruppen kan sees på som et tema som har beveget seg fra et fokus på likestilling mellom kjønn der arbeidet rundt likestilling mellom kvinner og menn i høyere utdanning åpnet opp for også å se på andre underrepresenterte grupper blant studentene. Denne tenkningen har fulgt samfunnsutviklingen generelt og lærestedene som omfattes i denne studien har en bred tilnærming til hva som er underrepresenterte grupper. Arbeidet med tilrettelegging favner også minoritetsspråklige studenter, et nytt kjønnsfokus og utenlandske studenter. Studenter med ulike behov for tilrettelegging er i størst grad knyttet til faglige forhold og ikke hovedsakelig fysiske tilrettelegging som det i stor grad har vært fokusert på når det snakkes om universell utforming. I dag opplever

lærestedene studentenes behov som mer komplekse og studenter med sammensatte psykiske lidelser blir beskrevet å være økende.

Gjennom studiene i 2005 og 2010 har det blitt synlig at lærestedene har et svært ulikt utgangspunkt for å tenke tilrettelegging. Når et lærested har systematisert sin tenkning rundt tilrettelegging i 35 år og når et annet lærested så vidt har kommet i gang med å etablere tjenestene som skal tilby tilrettelegging kan det bety at den iboende kulturen for tilrettelegging er svært forskjellig ved lærestedene. Dette betyr også at prosessene for å håndtere pålagte tiltak og lovendringer også håndteres forskjellig ved de ulike lærestedene.

En fortolkning er at loven setter fokus på og synliggjør problemstillingene for studenter med ulike vansker i sine utdanningsløp. Der tilrettelegging er godt innarbeidet ved lærestedet eller at det allerede er en kultur for tilrettelegging synes ikke ikraftsettelse av loven å være en stor overgang for lærestedene. Alle læresteder har ikke kommet like langt. Loven har muligens fungert som en igangsetter for læresteder som har satt tilretteleggingstjenesten på pause, eller fått læresteder til å skynde seg å komme videre i prosessen med tilrettelegging å få tjenesten ordentlig på plass.

Ledelsen ved lærestedene som inngår i denne studien i 2010 snakket i liten grad om hva som gir like rettigheter – men om å oppfylle lovens krav og de rettighetene som studentene har.

5.4 Organisatoriske tilretteleggingsutfordringer

Arbeidet med tilrettelegging ved lærestedene synliggjør også en del utfordringer av mer organisatorisk art. Tre tema er spesielt tydelige i intervju samtalen: organiseringen internt ved lærestedet i form av fordeling av ansvar og roller mellom de ulike nivåene i organisasjonen; en tydeligere forankring av tilretteleggingsarbeidet og et behov for å øke kompetansen knyttet til tilrettelegging ved lærestedene.

5.4.1 Å finne sin plass i systemet: Ansvar og oppgaver

I intervjuene stilles det spørsmål ved om tilretteleggingstjenesten er de første studenter med behov for tilrettelegging bør ha kontakt med eller om det er fakultetene som bør møte studentene direkte gjennom studieveilederne ved lærestedenes fakulteter/institutter? Det synes å være et behov for å se nærmere på organiseringen av den første kontakten studenter med behov for tilrettelegging har med lærestedet – alternativt å se på koordineringen mellom institutt, fakultet/avdeling og den sentrale tilretteleggingstjenesten. Dette er også knyttet til et behov som adresseres ved lærestedene for bedre forankring av tilretteleggingsarbeidet mer generelt.

5.4.2 Forankring av arbeidet med å ivareta studentenes behov

Flere av lærestedene ser behovet for å organisere en prosess ved lærestedet knyttet til spørsmålet hvem som skal ha ansvar for hva. Tilretteleggingstjenesten har fram til nå vært den som har utøvd praksis på feltet med forankring i lærestedenes studieavdelinger. Omfanget av tilretteleggingen som nå gjøres på lærestedene, og som de merket allerede i 2005, har synliggjort for lærestedene at det er et behov for å forankre arbeidet med tilrettelegging, samt å gå bort fra sentraliseringstanken.

Slik situasjonen er i dag opplever lærestedene utfordringer knyttet til kommunikasjon mellom ulike nivåer nedover i organisasjonen og tilretteleggingstjenesten. Hvem skal gjøre hva ved henholdsvis tilretteleggingstjenesten og fakultets- og instituttnivået oppleves i enkelte tilfeller som uavklart. Økning av omfang i type tilrettelegging og antall studenter med definerte behov medfører selvsagt økt aktualitet for disse problemstillingene.

5.4.3 Øke kompetansen til ledelsen og tilretteleggingstjenesten

Ved lærestedene opplever man et behov for økt kompetanse hos alle nivå blant ansatte ved lærestedet. Også studentene har etterspurt mer kompetanse på det å ha kjennskap til hva det innebærer å ha ulike funksjonsvansker, hvordan ansatte på de ulike nivåene ved lærestedet bør forholde seg til de ulike vanskene samt ha kjennskap til funksjonelle løsninger og å være løsningsorientert.

Ansatte ved tilretteleggingstjenesten møter behovet for økt kompetanse i sitt arbeid med å tilrettelegge for svært ulike behov for studentene. Det er gjort ulike forsøk med å dra i gang korte kurs eller foredrag om studentenes behov og hvordan møte disse. Det meldes om forholdsvis liten deltakelse og liten deltakelse fra ledelsen. Disse informasjonsprosessene er til nå ikke vært obligatoriske og det snakkes varmt om modeller fra utenlandske læresteder der dette er obligatorisk. Det jobbes også ved lærestedene for å lette ansattes, og særlig fagpersonalets, behov for å sette seg inn i studentenes spesifikke vansker. Det jobbes med å utarbeide informasjon om ulike funksjonsvansker og konkrete forslag til de ansatte ved lærestedene for å kunne ta bedre hensyn til mangfoldet av studenter, i for eksempel forelesningssituasjoner.

5.5 Sentrale tilretteleggingsutfordringer slik studentene ser det

Den store endringen vi kan se ut fra vårt datamateriale, er at studentgruppen oppleves som mer sammensatt enn før og at lærestedene merker dette gjennom (nye) tilretteleggingsbehov. Studentenes erfaringer kan grovt sett sies å gi uttrykk for en

bedring av tilretteleggingstiltakene fra 2005 til 2010. Likevel har studentene også fortalt historier om uteblitt tilrettelegging eller liten vilje til å møte enkeltindivider.

Studentgruppen i 2005 og 2010 har ulike kjennetegn og behov. Mangfoldet har økt innenfor feltet av studenter sammen med behov for tilrettelegging. I grove trekk er det de samme faglige og fysiske utfordringene studenter med ulike behov for tilrettelegging har i 2010 som i 2005. Men det er også forandringer når det gjelder hvilke utfordringer og behov studentene melder om, men dette kan også ha sammenheng med utvalget av studenter på de to tidspunktene underøkselelene ble gjennomført.

5.5.1 Faglige utfordringer

Studielitteratur er svært viktig for å kunne studere. Tidligere var selve prosessen med å produsere tilrettelagt studielitteratur en flaskehals når studenter ved hver semesterstart hadde behov for å få tilrettelagt pensum. Endring i produksjon av tilrettelagt studielitteratur har medført store endringer for studenter som har behov for denne formen for tilrettelegging. I 2005 var dette den store hodepinen for blinde og svaksynte studenter. I 2010 har denne endringen i produksjonstid av tilrettelagt studielitteratur resultert i at studentene får tilrettelagt studielitteratur til rett tid og dermed bedret studiesituasjonen til de studentene som har behov for denne formen for tilrettelegging.

Tilgjengelige forelesningsnotater i forkant av forelesningene har vært et tema som studentene i både 2005 og i 2010 har vært opptatt av. Det har blitt mer utbredt at forelesere legger ut disse notatene og at det kan være nyttig for flere enn studenter med dysleksi og studenter som er blinde er det ikke tvil om. Likevel er det ingen automatikk at forelesere gjør dette og det er det som gjør at denne formen for tilrettelegging ikke har mistet sin aktualitet. På samme måte synes alternativene til studenter med behov for tilrettelegging på eksamen eller andre alternative evalueringsformer å være mer varierte i 2010 enn i 2005.

Når studenter med ulike behov av ulike grunner ikke når fram til tilretteleggingstjenesten har studentene utviklet sine egne strategier i forhold til at de på best mulig måte gjennomfører sine studier. I 2005 merket vi en større frustrasjon blant studentene på å få hjelp og få riktig hjelp.

Vårt inntrykk er at studentene vi intervjuet i 2010 har klare utdanningsmål og realistiske strategier for å nå disse målene. Studentene som er tilfredse med sine tilretteleggingstiltak oppfatter seg selv som 'tilnærmet ordinære' studenter – de har bare litt vansker som de må ha tilrettelegging for. Og for disse studentene er det ingen selvfølge at de ikke gjennomfører sine studier på normert tid. Utdanningsvalgene til studentene er stort sett gjort ut fra nøye vurderinger om hva som vil fungere for den enkelte når utdanningen er avsluttet og arbeidslivet venter.

5.5.2 Sosiale utfordringer – bolig og studiefinansiering

Bolig og studiefinansiering kan innebære utfordringer for studenter med behov for tilrettelegging av sine studieløp. Datagrunnlaget for å adressere disse problemstillingene i kvalitative intervju basert på formidling gjennom ”mellommann” er ikke robust. I vårt materiale viste to av studentene seg å ha behov for en bolig som er tilpasset. Dette beskrives som uproblematisk for begge studentene. Studentene hadde selv ordnet opp i form av å skaffe hjelpemiddel for å forflytte seg rundt i egen bolig. Leilighetene var ikke spesialtilpassede boliger, men størrelsen på leilighetene imøtekom studentenes behov og i tillegg var tilgjengeligheten til inngangspartiet universelt utformet.

Når det gjelder å konkludere om studiefinansiering er heller ikke datamaterialet robust. Studentene i denne studien finansierte sine studier på forskjellige måter. Det var selvsagt ingen automatikk i å være på yrkesrettet attføring selv om studentene hadde funksjonsvansker eller ulike behov for tilrettelegging av sine studieløp.

5.6 Avsluttende merknader

I dette forskningsprosjektet har det vært viktig å synliggjøre tilretteleggingspraksis ved lærestedene i lys av lover og tiltak som gjelder på området for å se om politikken fungerer etter intensjonene. Det er likevel viktig å understreke at dette prosjektet ikke er en evaluering av praksis, men et prosjekt som har hatt til hensikt å fremskaffe oppdatert og ny kunnskap om feltet.

Starten på den systematiske tilretteleggingen som lærestedene ble pålagt var rettet smalt mot studenter med funksjonshemninger, der en egen tjeneste og handlingsplan skulle ivareta studenter som kom inn under denne betegnelsen. Med endringer i universitets- og høyskoleloven om prinsippet om universell utforming ble det en utvidelse av hva studenter kunne få tilrettelagt. Nå var det ikke kun de fysiske forholdene som skulle tilrettelegges men læringsmiljøet som helhet. I tillegg kom Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven med formål om å fremme likestilling, likeverd og like muligheter for alle i høyere utdanning og åpnet opp for et større mangfold når det gjelder hvem det tilrettelegges for. I dag har lærestedene et tilretteleggingsansvar for studenter som favner svært bredt. Det har blitt jobbet nasjonalt med å støtte lærestedene i dette arbeidet. Oppmerksomheten rundt tilrettelegging for studentene har økt tilstrømningen av studenter til tilretteleggingstjentesten. Samtidig har lærestedene fra 2005 og fram til i dag fått et større spekter av tilretteleggingstilbud til studentene og merket et større mangfold av studenter og ”nye” typer vansker som i liten grad har vært synlige i høyere utdanning tidligere. Et eksempel på dette er studenter med psykiske vansker. Omfanget av tilretteleggingsbehov merkes ved lærestedene og skaper behov for å tydeliggjøre

grenseoppganger både når det gjelder ansvar og nasjonale diskusjoner på hvordan tilretteleggingen skal være og hvor langt lærestedet skal gå i dette arbeidet.

Mangfoldspolitikken har gode intensjoner, men kan være vanskelig å gjennomføre i praksis. Denne spenningen erfarer studentene i denne undersøkelsen gjennom ulike utfordringer. Endringene stiller store krav til lærestedene og det er knyttet usikkerhet til hvordan mangfoldspolitikken som berører lærestedene skal gjennomføres. Det er også forskjeller i lærestedenes forutsetninger for å følge dette opp. Dette handler om forankringen denne politikken har ved lærestedets ledelse, kompetanse for de som jobber med tilrettelegging på dette feltet, ressurser som brukes ved lærestedet og de studentene lærestedene til enhver tid har.

Basert på et svært omfattende kvalitativt materiale er det mulig å belyse sentrale utfordringstrekk når det gjelder hvordan lærestedene utformer tilrettelegging i praksis og hvilke erfaringer studentene gjør seg.

Det er likevel nødvendig å minne om de store metodiske utfordringene knyttet til tema der de som besitter de relevante erfaringene er vanskelig tilgjengelige – dette gjelder selvsagt problemstillinger knyttet til studenter med behov for tilrettelegging av sine studieløp. Erfaringene vi kan få kunnskap om vil alltid være erfaringer og personlige fortellinger – der hensikten ikke er å generalisere. Forskningsfeltet ville vært tjent med større representative undersøkelser av studenters erfaringer i høyere utdanning generelt der man også kunne belyst erfaringer med lærestedenes tilretteleggingspraksis på et generelt plan og i en anonymisert form.

Referanser

- Adams, M., & Holland, S. (2006). Improving access to higher education for disabled people. In M. Adams & S. Brown (Eds.), *Towards Inclusive Learning in Higher Education. Developing curricula for disabled students* (pp. 10-12). London: Routledge.
- Båtevik, Finn Ove, Barbro Vartdal og Gerd Veddegjærde (2003). Evaluering av handlingsplanar for studentar med funksjonshemming. Volda, Høgskolen i Volda Møreforskning. Arbeidsrapport nr. 135.
- Bjerkan, Kristin Ystmark, Marijke Veenstra & John Eriksen (2009): Levekårene blant unge voksne – bedring, men godt nok? Levekårskonferanse LKF. Oslo: 26. februar 2009.
- Borland, J., & James, S. (1999). The Learning Experience of Students with Disabilities in Higher Education. A case study of a UK university. *Disability & Society*, 14(1), 85-101.
- Brandt, Synnøve (2005): *Høyere utdanning – tilgjengelig for alle? Studenter med funksjonsnedsettelse og funksjonshemming i høyere tudanning – Kvalitetsreformens betydning og lærestedenes strategier for inkludering*. Rapport 4/2005. Oslo: NIFU STEP.
- Chard, G., & Couch, R. (1998). Access to Higher Education for the Disabled Student: a building survey at the University of Liverpool. *Disability & Society*, 13(4), 603-623.
- De los Reyes, Paulina (2001): *Mångfald och differentiering: diskurs, olikhet och normbildning inom svensk forskning och samhällsdebatt*. Stocholm: Arbetslivsinstitutet.
- Fuller, M, J. Georgson, M. Healey, A. Hurst, K. Kelly, S. Riddel, H. Roberts & E. Weedon (2009). *Improving Disabled Students' learning. Experiences and outcomes*. New York: Routledge.
- Fuller, M., Bradley, A., & Healey, M. (2004a). Incorporating disabled students within an inclusive higher education environment. *Disability and society*, 19, 455-468.
- Fuller, M., Healey, M., Bradley, A., & Hall, T. (2004b). Barriers to learning: a systematic study of the experience of disabled students in one university. *Studies in Higher Education*, 29(3), 303-318. doi: 10.1080/03075070410001682592
- Grönvik, L. (2007). *Definitions of Disability in Social Sciences*. Digital Comprehensive Summaries of Uppsala Dissertations from the Faculty of Social Sciences, 29. Sweden: Uppsala.
- Healey, M., Bradley, A., Fuller, M., & Hall, T. (2006). Listening to students: The experiences of disabled students of learning at university. In M. Adams & S. Brown (Eds.), *Towards Inclusive Learning in Higher Education. Developing curricula for disabled students* (pp. 32-43). London: Routledge.

- Holloway, S. (2001). The experience of higher education from the perspective of disabled students. *Disability & Society*, 16(9), 448-454.
- Holter, Harriet (1996): "Fra kvalitative metoder til kvalitativ samfunnsforskning." I Harriet Holder og Ragnvald Kalleberg (red.): *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*. Oslo, Universitetsforlaget, 2. utgave, s. 9-25.
- Kessel, Siri (2008) Læringsmiljøet ved 3 og 4-årige profesjonsutdanninger. Forskjeller og likheter i studiehverdagen for studenter med og uten funksjonsnedsettelse. Oslo: HiO-notat 2008 nr 4.
- Knarlag, Kjetil & J. Jacobsen (2000): *LINK Senter for tilgjengelighet*. Prosjektrapport. Trondheim: NTNU.
- Knarlag, Kjetil (2005). *Universell utforming av læringsmiljø*. Nasjonal pådriver for universell utforming og individuell tilrettelegging i høyere utdanning.
- Kvale, Steinar (2001): *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Legard, Sveinung (2009). *Country background report. Pathways from Education to Work for Young People with Impairments and Learning Difficulties in Norway*. Arbeidsforskningsinstituttet.
- Lov om forbud mot diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne (diskriminerings- og tilgjengelighetsloven). LOV-2008-06-20-42. Ikrafttredelse: 2009-01-01. Barne- likestillings- og inkluderingsdepartementet.
- Lov om universiteter og høyskoler (universitets- og høyskoleloven). LOV-2005-04-01-15. Sist endret LOV-2009-01-09-4. Kunnskapsdepartementet.
- Magnus, Eva (2009). Student som alle andre. En studie av hverdagslivet til studenter med nedsatt funksjonsevne. Doktoravhandling ved NTNU 2009:121. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse. Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap.
- Marshall, Catherine & Gretchen B. Rossman (1989): *Designing Qualitative Research*. Newbury Park, London, New Dehli: SAGE Publications.
- Miljøverndepartementet (2007): Universell utforming – begrepsavklaring. 26. oktober 2007, <http://www.aniridi.no/PDF/UU-begrep.pdf>
- Molden, Thomas Hugaas (2009): Levekår blant personer med nedsatt funksjonsevne. Deltakelse og tilgjengelighet. Innlegg på konferansen: *Funksjonshemming og ulikhet*. Oslo: 26. februar 2009.
- Molden, Thomas Hugaas, Christian Wendelborg & Jan Tøssebro (2009): Levekår blant personer med nedsatt funksjonsevne. Analyse av levekårsundersøkelsen blant personer med nedsatt funksjonsevne 2007. Trondheim: NTNU Samfunnsforskning.

- Morken, Ivar (2009): Mangfold, inkludering og minoritetshierarki i nasjonale læreplaner. I: *Læreplan – Et forskningsperspektiv*. Erling Lars Dale (red.). Oslo: Universitetsforlaget, s. 154-186.
- Mortimore, T., & Crozier, W. R. (2006). Dyslexia and difficulties with study skills in higher education. *Studies in Higher Education*, 31(2), 235-251.
- Nasjonalt dokumentasjonssenter for personer med nedsatt funksjonsevne (2008): *Statusrapport 87. Samfunnsutviklingen for personer med nedsatt funksjonsevne*. Oslo: Nasjonalt dokumentasjonssenter for personer med nedsatt funksjonsevne.
- Nasjonalt dokumentasjonssenter for personer med nedsatt funksjonsevne (2007): *Statusrapport 07. Samfunnsutviklingen for personer med nedsatt funksjonsevne*. Oslo: Nasjonalt dokumentasjonssenter for personer med nedsatt funksjonsevne.
- Nasjonalt dokumentasjonssenter for personer med nedsatt funksjonsevne/Sosial- og helsedirektoratet (2006). *Full deltakelse og likestilling? Utviklingstrekk 2001-2006. Statusrapport 2006*. Oslo: Sosial- og helsedirektoratet og Nasjonalt dokumentasjonssenter for personer med nedsatt funksjonsevne.
- Nordens Velfærdscenter (2010). *Velfærdsteknologi och ADHD*.
- Patton, Michael Quinn (1990): *Qualitative Evaluation and Research methods*. Newbury Park, London, New Dehli: SAGE Publications. Second edition.
- Priestley, M. (2001). Introduction: the global context of disability. In M. Priestley (Ed.), *Disability and the Life Course Global Perspectives* (pp. 3-14). Cambridge University Press.
- Prop. 1 S (2010-2011). Proposisjon til Stortinget (forslag til stortingsvedtak). Finansdepartementet
- Repstad, Pål (1993): *Mellom nærhet og distanse*. Oslo, Universitetsforlaget 2. utgave, 2. opplag 1994.
- Roberts, H. (2009). Listening to disabled students on teaching, learning and reasonable adjustments. In Fuller et al. (Eds.), *Improving Disabled Students' Learning: Experiences and Outcomes*. (pp. 38-59). New York: Routledge.
- Ryan, J., & Struhs, J. (2004). University education for all? Barriers to full inclusion of students with disabilities in Australian universities. *International Journal of Inclusive Education*, 8(1), 73-90.
- Sivesind, Karl Henrik (1996): "Sortering av kvalitative data. Metodologiske prinsipper og praktiske erfaringer fra analyse med dataprogrammer". I Harriet Holter og Ragnvald Kalleberg (red.): *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*. Oslo, Universitetsforlaget, 2. utgave, s.240-273.
- Sosial- og helsedirektoratet Deltasenteret, Miljøverndepartementet og Arbeids- og inkluderingsdepartementet (2006): *Vi har en plan - om å skape et samfunn for alle*.

- St. meld. nr. 27 (2000-2001): *Gjør din plikt – Krev din rett*. Kvalitetsreform i høyere utdanning. Det kongelige Kirke-, utdannings- og forskningsdepartement.
- St. meld. nr. 40 (2002-2003): *Nedbygging av funksjonshemmende barrierer*. Strategier, mål og tiltak i politikken for personer med nedsatt funksjonsevne. Det Kongelige Sosialdepartement.
- St. meld. nr. 44 (2008-2009): *Utdanningslinja*. Det Kongelige Kunnskapsdepartement.
- St.meld. nr 8 (1998-99): *Om handlingsplan for funksjonshemma 1998-2001 Deltaking og likestilling*. Oslo: Sosial- og helsedepartementet.
- Thagaard, Tove (2003): *Systematikk og innlevelse*. En innføring i kvalitativ metode. Bergen, Fagbokforlaget.
- Thomas, L. & M. Cooper. 2000. Introduction. *Changing the Culture of the Campus: Widening Participation in Higher Education. Towards an Inclusive Higher Education* Thomas, Liz & Michael Cooper (eds.): 1-7. UK: Staffordshire University Press, College Road, Stoke-on-Trent, Staffordshire.
- Tinklin, T., & Hall, J. (1999). Getting Round Obstacles: disabled students' experiences in higher education in Scotland. *Studies in Higher Education*, 24(2), 183-194.
- Tøssebro, Jan (2009): Arbeid. Presentasjon til konferansen: *Funksjonshemming og ulikhet*. Oslo: 26. februar 2009.
- Woodrow, M. 2000. *What is Widening Participation?*
<http://www.uel.ac.uk/continuum/resources/documents/WhatisWideningParticipationWoodrowM2000.doc>